

Problemy bezrobocia i ubóstwa na terenach byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych

Luty 2004

Małgorzata Dziubińska – Michalewicz

Raport

Nr 220

Celem niniejszej pracy jest identyfikacja przyczyn i rozmiarów bezrobocia na terenach tzw. popegeerowskich. Różne uwarunkowania społeczne sprawiły, że dawne PGR są obecnie miejscami koncentracji takich negatywnych zjawisk, jak: bezrobocie, bieda, marginalizacja, brak nadziei i perspektyw na lepszą przyszłość. Praca poświęcona jest głównie omówieniu tych negatywnych zjawisk. Omówiona została specyfika biedy byłych pracowników PGR i członków ich rodzin, sposoby radzenia sobie z niedostatkiem – od postaw biernych do czynnych – oraz wybrane strategie łagodzenia biedy.

Przedstawione także zostały działania na rzecz ograniczania ubóstwa, a więc formy pomocy środowiskom popegeerowskim oferowane zarówno przez organy państwowe jak i organizacje pozarządowe, ze szczególnym uwzględnieniem roli Agencji Nieruchomości Rolnych (dawniej Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa).

I. Problem bezrobocia wśród byłych pracowników PGR i członków ich rodzin

Na początku lat dziewięćdziesiątych rozpoczęły się procesy przekształceń własnościowych w rolnictwie, mające na celu zwiększenie efektywności gospodarowania w podmiotach gospodarczych. Następstwem procesów przekształceniowych była likwidacja państwowych gospodarstw rolnych (PGR) i włączenie ich mienia do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Pracownicy w większości utracili dotychczasowe miejsca pracy i jako byli pracownicy PGR-ów, tworząc środowiska popegeerowskie, zostali postawieni przed problemami, które wywołał proces transformacji rolnictwa państwowego. Jednym z najważniejszych problemów był problem bezrobocia.

1. Istota bezrobocia w środowiskach popegeerowskich

Proces transformacji własnościowej rolnictwa, dokonany na podstawie ustawy z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, zasadniczo zmienił sytuację pracowników zatrudnionych w likwidowanych państwowych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej. PGR wykreślone zostały z rejestru przedsiębiorstw państwowych, a ich majątek trwały i obrotowy przeniesiony został do Zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP). Agencja stała się instytucją powierniczą i następcą prawnym PGR-ów.

Proces likwidacji PGR i przejmowanie mienia przez AWRSP rozpoczął się w 1992 roku i zasadniczo zakończył się w roku 1993. W latach następnych przejmowano już tylko niewielkie ilości gospodarstw państwowych. W związku z tym, że proces likwidacji i restrukturyzacji PGR był rozciągnięty w czasie, w latach 1992-1995 funkcjonował równolegle PGR w „starym” kształcie, jak i w nowej formule prawnowłasnościowo-organizacyjnej.

Restrukturyzacja i prywatyzacja państwowego sektora rolnego spowodowała zmiany w strukturze i poziomie zatrudnienia. W 1989 roku PGR-y zatrudniały 435 tys. osób, co z rodzinami stanowiło około 2 miliony osób. Ludność zamieszkała w 6 tys. specjalnych osiedli, które wyznaczały ramy egzystencji pracowników PGR-ów.

Losy ludzi ze środowisk popegeerowskich, którzy przestali pracować w rolnictwie państwowym możemy pogrupować w kilka, różniących się statusem zatrudnienia, grup:

- niewielka część byłych pracowników, głównie z kadry kierowniczej, stała się „nowymi gospodarzami”, czyli właścicielami lub dzierżawcami gospodarstw rolnych powstałych na bazie majątku byłych PGR-ów (ok. 3 tys. osób), część znalazła zatrudnienie w jednoosobowych spółkach Agencji lub gospodarstwach administrowanych przez Agencję,
- druga grupa to pracownicy, którzy pozostali w wielkoobszarowych gospodarstwach rolnych, zatrudnieni u nowego właściciela gospodarstwa rolnego. Liczbę ich szacuje się na ok. 150 tys. osób,
- trzecia kategoria to osoby, które zerwały z pracą w gospodarstwie rolnym i znalazły zatrudnienie w instytucjach i zakładach pracy w swoim miejscu zamieszkania bądź poza nim, a także osoby, które zaczęły pracować na własny rachunek,
- duża grupa byłych pracowników przeszła na emeryturę, wcześniejszą emeryturę lub rentę (w 1988 r. ok. 3% pracowników PGR miało 60 i więcej lat, a 7% znajdowało się między 55 a 59 rokiem życia),
- ostatnią grupę stanowią byli pracownicy PGR, którzy zostali zwolnieni na różnych etapach transformacji i często doświadczali trudności ze znalezieniem zatrudnienia.

Trzy pierwsze wymienione grupy pracowników ppgr przystosowały się do nowego, tworzącego się ładu społeczno-gospodarczego, natomiast grupa ostatnia zagrożona została pauperyzacją i marginalizacją. Bezrobotni mieszkańcy wsi stanowią około 45% ogółu zarejestrowanych bezrobotnych. Odsetek ten był najwyższy w 1997 r. i 1998 r. (powyżej 45%), mimo iż latach 1994-1998 liczba bezrobotnych zamieszkałych na wsi malała. Odsetek bezrobotnych posiadających gospodarstwa rolne, w stosunku do ogółu bezrobotnych mieszkańców wsi jest niewielki i waha się w granicach 4%.

Tabela 1. Wielkość bezrobocia rejestrowanego na wsi w latach 1994-2003

Bezrobotni zamieszkali na wsi			
Lata	Ogółem osób (tys.)	Do ogółu zarejestrowanych bezrobotnych (%)	W tym posiadający gospodarstwa rolne (%)
1994	1 157 879	40,8	3,5
1995	1 126 451	42,8	4,0
1996	1 037 154	44,0	4,4
1997	843 692	46,2	3,9
1998	835 704	45,6	3,7
1999	970 404	44,4	3,5
2000	1 180 244	43,7	3,7
2001	1 328 652	42,7	4,1
2002	1 341 258	41,7	4,0
XI 2003	1 281 525	41,4	4,1

Źródło: Dane Krajowego Urzędu Pracy (lata 1994-1999) i Departamentu Rynku Pracy MGPIPS (lata 2000-2003).

Należy jednak pamiętać, że bezrobociu rejestrowanemu (liczbie osób bezrobotnych, czyli posiadających określone w ustawie cechy i zarejestrowanych w urzędach pracy) towarzyszy tzw. bezrobocie ukryte (pewna, nieokreślona liczba osób, które w myśl ustawy nie mogą zarejestrować się jako bezrobotne, i które albo nie są zatrudnione *de facto* albo wykonywana przez nich praca nie jest niezbędna z punktu widzenia zatrudniającego). Te zbędne ręce do pracy w gospodarstwach rolnych, czyli bezrobocie ukryte, szacowane jest w granicach 590 – 900 tys. osób, w roku 2000. Inne szacunki bezrobocia ukrytego na wsi wskazują nawet na ok. 1,5 mln osób.¹ Stopę bezrobocia w roku 2002 i 2003 oraz ogólną liczbę bezrobotnych w kilku województwach, w których występuje najwyższa liczba bezrobotnych, przedstawia tabela 2.

Najwyższa stopa bezrobocia występuje w województwie warmińsko-mazurskim stopa (28,9% w 2002 r. oraz 28,1% w 2003 r.), następnie w województwie lubuskim (26,0% w 2002 r. i 25,8% w 2003 r.) i zachodnio-pomorskim (26,6% w 2002 r. oraz 26,3% w 2003 r.) Niezaprzeczalnie w tych województwach jest największa koncentracja terenów popegeerowskich i duży odsetek osób bezrobotnych z tych województw stanowią byli pracownicy PGR i członkowie ich rodzin.

Danych na temat bezrobocia popegeerowskiego, dostarczają przeprowadzone w 2002 r. spisy: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań oraz Powszechny Spis Rolny, które między innymi, podają zbiorcze wyniki badań aktywności ekonomicznej ludności, także ludności wiejskiej.

Tabela 2. Stopa bezrobocia i bezrobotni, w niektórych województwach i powiatach Polski

¹ J .Sikora, *Położenie społeczno-ekonomiczne mieszkańców wsi popegeerowskiej (wyniki badań), Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce. Socjologiczne, polityczne i ekonomiczne aspekty problemu*, Poznań 2001 r., s. 404.

Wyszczególnienie	Grudzień 2002 r.		Maj 2003 r.	
	Stopa bezrobocia (%)	Bezrobotni (tys.)	Stopa bezrobocia (%)	Bezrobotni (tys.)
Polska	18,0	3 217,0	17,9	3 159,6
Kujawsko-pomorskie	22,5	211,6	22,3	207,2
Lubelskie	15,7	178,9	15,5	174,0
Lubuskie	26,0	109,6	25,8	108,0
Pomorskie	21,3	191,8	21,3	191,0
Warmińsko-mazurskie	28,9	176,6	28,1	169,4
w tym powiaty:				
bartoszycki	35,8		35,5	
braniewski	36,2		37,1	
gołdapski	37,9		38,0	
pilski	35,6		33,4	
węgorzewski	35,2		34,1	
Zachodnio- pomorskie	26,6	169,6	26,3	187,9
w tym powiaty				
białogardzki	38,4		36,6	
choszczeński	37,1		36,2	
drawski	37,1		36,6	
gryficki	37,3		35,8	
koszaliński	35,7		36,3	
łobeski	40,3		40,5	
świdwiński	38,0		37,2	

Źródło: Dane Departamentu Rynku Pracy MGPIPS, 2003 r.

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań w 2002 roku, dotyczące ludności wiejskiej są następujące:

- liczba bezrobotnych na wsiach wynosiła 1 250,7 tys. osób (35,1%) – mniej niż w miastach (64,9% ogółu bezrobotnych),
- na ryzyko znalezienia się w grupie bezrobotnych na wsi narażeni są głównie ludzie młodzi – 61,9% populacji bezrobotnych na wsi nie przekroczyło 35 roku życia (analogiczny wskaźnik dla bezrobotnych z miast wynosił 52,8%),
- stopa bezrobocia wśród mieszkańców wsi była najwyższa w grupie wiekowej 15-24 lata i wynosiła 38,9%, oraz grupie 25 – 34 lata i była 21,6%, a więc znowu w populacji ludzi młodych – dla przykładu w grupie osób ze wsi w wieku 55 lat i więcej stopa bezrobocia wynosiła 3,8%,
- wśród osób bezrobotnych ze wsi dominowały osoby z najniższym wykształceniem. Bezrobotni mieszkańcy wsi z wykształceniem zasadniczym zawodowym stanowili 44,8%, a z podstawowym nieukończonym – 25,7%. Osób z wykształceniem wyższym wśród bezrobotnych mieszkańców wsi było tylko 2,3%,
- skala bezrobocia zróżnicowana jest przestrzennie. Najwyższa stopa bezrobocia była w województwie warmińsko-mazurskim (28,2%), zachodniopomorskim (27,3%), lubuskim (27,1%) – co potwierdza tezę o wysokim na tych terenach bezrobociu wśród byłych pracowników PGR,
- znamieną jest także diagnoza struktury bezrobotnych według okresu poszukiwania pracy w 2002 r. Zbiorowość osób długotrwale poszukujących pracy (czyli okres bez pracy dłuższy niż rok) stanowiła 45,8% ogólnej liczby poszukujących pracy. Wśród mieszkańców wsi długotrwale bezrobotni występowali częściej i stanowili 47% ogółu bezrobotnych mieszkańców wsi.

- na długotrwałe bezrobocie wśród mieszkańców wsi bardziej narażeni byli ludzie starsi. Wśród bezrobotnych powyżej 55 lat, osoby poszukujące pracy dłużej niż rok, stanowiły 57,4%, a w grupie 45-54 lat – stanowiły 56,7%. Najmniej wśród długotrwałe poszukujących pracy było bezrobotnych mieszkańców wsi w grupie wiekowej 15 – 24 lat i wynosiło 36,7%².

2. Przyczyny bezrobocia na terenach popegeerowskich

Bezrobocie byłych pracowników PGR i członków ich rodzin jest sprawą kluczową dla mieszkańców tych terenów. Nie jest to bezrobocie przejściowe, ale stan przedłużający się, nawet chroniczny. W 1998 r. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa przeprowadził badania w 10 osiedlach popegeerowskich, na terenie województw warmińsko-mazurskiego, pomorskiego i zachodniopomorskiego. Stwierdzono, że niezależnie od regionalnego zróżnicowania stopnia koncentracji PGR-ów na terenach wiejsko-rolniczych, bezrobocie ma pewną określoną specyfikę i znamiona typowości dla wszystkich tych środowisk:³

- **ma dużą skalę** – stopa bezrobocia jest wysoka na terenie całego kraju, stanowiąc ponad 40% bezrobotnych wśród ogółu mieszkańców osiedli popegeerowskich,

- **jest bezrobociem kolektywnym** – osiedla popegeerowskie są do siebie podobne, bezrobotny żyje w przeświadczeniu, że w osiedlach tych jest jednym z wielu bez pracy. Poczucie zagrożenia rozkłada się na szerszą zbiorowość, mimo, że kreuje bezsilność i poczucie alienacji wobec innych układów społecznych. Problem bezrobocia, w rozumieniu tych ludzi, musi być rozwiązany przez państwo,

- **ma rodzinny charakter** – pracy zostali pozbawieni zarówno przedstawiciele rodzin jak i ich małżonkowie, oraz pełnoletnie dzieci. Bezrobotna młodzież, według danych z badań 1998 roku wcześniej wspomnianych, jest w około 40% rodzin. A 90% bezrobotnych z terenów popegeerowskich to osoby do 50 roku życia,

- **jest bezrobociem długotrwałym** – im dłuższy czas pozostawania bez pracy, tym kondycja materialna, jak i psychiczna osób bezrobotnych jest gorsza, w znacznym stopniu czas determinuje szanse na znalezienie pracy. Według ww. badań 31% bezrobotnych nie miało pracy od ponad 7 lat (przed 1991 r.), następne 30% utraciło ją przed 7 – 4 laty (1991-1995 r.), a dla ponad 35% czas pozostawania bez pracy nie przekroczył 3 lat (do 1998 r., momentu badań),

- **ma charakter „falowy”** – dla części osób z terenów popegeerowskich przerywany jest pracą, w różnym wymiarze, o różnym charakterze, czasami „na czarno”, a czasami formalnej, dającej uprawnienia do zasiłku po jej ponownej utracie.

Główną grupą przyczyn wystąpienia bezrobocia w dawnych PGR-ach były przekształcenia własnościowe w rolnictwie. W związku z likwidacją ppgr, osoby zatrudnione w rolnictwie państwowym utraciły pracę (w różnym stopniu i czasie, ale niezaprzeczalnie było to faktem). Tworzące się na bazie majątku zlikwidowanych PGR wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, o prywatnej formie własności, musiały ograniczyć zatrudnienie, aby poprawić wyniki finansowe.

Włączenie do zasobu AWRSP mieszkań zajmowanych przez byłych pracowników PGR, a następnie sprzedaż tych lokali na preferencyjnych warunkach, przyczyniło się do ograniczenia migracji mieszkańców osiedli popegeerowskich, a tym samym zmniejszyło szanse na znalezienie pracy poza miejscem zamieszkania. Tych ludzi „przypisano do mieszkań”, dając tylko teoretyczną możliwość ich sprzedaży.

Likwidacja tzw. „dowozów pracowniczych” oraz ogólne zmniejszenie liczby połączeń komunikacyjnych stworzyło sytuację jeszcze większego wyizolowania przestrzennego

² www. stat.gov.pl, 2003 r.

³ E. Psyk-Piotrowska, *Pauperyzacja ubóstwa czy marginalizacja środowisk popegeerowskich, Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce. Socjologiczne, polityczne i ekonomiczne aspekty problemu*, Poznań 2001 r., s. 389-390.

mieszkańców osiedli popegeerowskich i utrudniło możliwość podjęcia pracy w innej miejscowości. Osiedla popegeerowskie ze względu na przestrzenną koncentrację oraz izolację są często nazywane „zagłębiami bezrobocia”.

Następną grupą uwarunkowań bezrobocia w środowiskach popegeerowskich są cechy tego środowiska. Jedną z nich jest „wymuszona bezradność” wykształcona przez system gospodarstwa kolektywistycznego, gdzie państwo zapewniało całą sferę socjalno-bytową mieszkańców. Mentalność mieszkańców osiedli popegeerowskich, według wielu socjologów, stanowi połączenie kompleksu chłop pańszczyźnianego i świadomości kolchoźnika. Ludzie ci od lat, czasami od 2 – 3 pokoleń, odtwarzając utarty wzorec środowiskowy – nie potrafili odnaleźć się w nowej sytuacji. Pracę zarobkową rozpoczęli wcześniej, najczęściej kończąc edukację na szkole podstawowej, co w zmienionych warunkach okazało się dużą przeszkodą w znalezieniu innego zatrudnienia.

Po drugie wśród robotników z PGR przez wiele lat narastało przekonanie o szczególnej roli PGR-ów w państwie. W momencie likwidacji ppgr wielu z nich nie skorzystało z propozycji zatrudnienia przez nowych właścicieli na nowych warunkach, licząc, że jest to sytuacja przejściowa i wszystko wróci do dawnego stanu. Istniały też obawy wobec prywatnych właścicieli, którzy nie zapewniali takiej otoczki socjalnej jak przedsiębiorstwa państwowe.

Na utrwalanie się bezrobocia wpływa także ogólnie niskie wykształcenie byłych pracowników PGR oraz wąskie specjalizacje (np. dojarka, oborowy) lub często zupełny brak kwalifikacji.

Inną cechą środowiska byłych PGR była ich homogeniczność społeczno – zawodowa. Wszyscy byli pracownikami tego samego gospodarstwa państwowego, nieliczni pracowali w innych zakładach pracy. Transformacja PGR, polegająca na jego likwidacji, ograniczaniu zatrudnienia, zmianie chociażby struktury organizacyjnej lub często formy własności, spowodowała, że nagle w jednym miejscu wielu pracowników znalazło się bez zajęcia. Nierzadko były to całe rodziny, dla których PGR był jedynym miejscem pracy, a w związku z tym cechą środowiska popegeerowskiego jest rodzinny charakter bezrobocia.

Trzecią grupą przyczyn bezrobocia w środowiskach popegeerowskich są czynniki zewnętrzne, niezależne w żadnym stopniu od postawy samych byłych pracowników PGR, natomiast znacznie wpływające na ich sytuację. Były to: niekorzystne trendy na rynku pracy (duże globalne bezrobocie w Polsce), przemiany demograficzne, charakteryzujące się dużym przyrostem liczby osób w wieku produkcyjnym oraz niewielkie zainteresowanie lub zupełny jego brak wśród inwestorów, którzy chcieliby na terenach byłych PGR-ów podejmować działania gospodarcze.

3. Społeczne skutki bezrobocia w środowiskach byłych pracowników PGR

Zjawisko bezrobocia jest bardzo groźne, oznacza nędzę i niepokoje społeczne, a także informuje o stanie gospodarki. Bezrobocie wywołuje szereg konsekwencji:

- **ekonomicznych** – które wyrażają się niepełnym spożytkowaniem możliwości produkcyjnych całego społeczeństwa, następuje ubożenie i spadek poziomu życia osób pozostających bez pracy,
- **psychologicznych** – wymuszających konieczność przystosowania się do nowej roli,
- **politycznych** – związanych z groźbą nie kontrolowanych ruchów społecznych ludzi niezadowolonych ze swego położenia,
- **oraz społecznych** – przejawiających się wzrostem poczucia zagrożenia, wśród wielu zatrudnionych, możliwością utraty pracy, odrzucenie ludzi bezrobotnych i wyalienowanie ich ze społeczeństwa.

Niezaprzeczalnie w obszarach wiejskich bezpośrednim skutkiem bezrobocia jest ubóstwo, a degradacja wsi jest hamulcem rozwoju całej gospodarki. Wśród mieszkańców osiedli popegeerowskich uwidaczniają się najbardziej jaskrawe formy skutków bezrobocia.

Negatywnymi skutkami bezrobocia są:

– obniżenie poczucia własnej wartości, społecznej pozycji i prestiżu,
 – wzrost izolacji społecznej, przy jednoczesnym spadku aktywności,
 – ograniczenie realizacji potrzeb, czemu towarzyszy silna frustracja objawiająca się przede wszystkim w agresywnych i aspołecznych zachowaniach, apatycznych, czy też alkoholizmie.

Sytuacja taka odciska swoje piętno na postępach w nauce dzieci popegeerowskich rodziców. Brak pieniędzy na zakup podręczników i podstawowych przyborów szkolnych, jak również niekorzystna atmosfera domowa, małe aspiracje edukacyjne, minimalizują szanse dziecka na osiągnięcie sukcesu (kariery zawodowej), na ukończenie szkoły, która zapewnia zawód i pracę zarobkową w przyszłości. Nierzadko w rodzinach bezrobotnych mieszkańców osiedli popegeerowskich gdy mąż-ojciec nie pracuje, zajęcia zarobkowego poza domem podejmuje się żona, która przejmuje rolę żywiciela rodziny i staje się głównym zarobkującym.

Należy wspomnieć o wpływie bezrobocia na młodych ludzi, absolwentów szkół, którzy już na starcie w dorosłe życie nie mogą podjąć pracy lub ją tracą. Po krótkim okresie otrzymywania zasiłku, nie potrafią poradzić sobie z problemem braku środków na utrzymanie i mogą poszukiwać ich metodami społecznie nie aprobowanymi (przestępczość: kradzieże, rabunki).

Z początkiem okresu transformacji wielu pracowników PGR nie uświadamiało sobie tych dość oczywistych skutków bezrobocia.⁴ Jak wskazują badania, w 1990 r. wielu polityków opowiadało się za zwolnieniem z pracy nieefektywnych pracowników i akceptowało konieczność bankructwa przedsiębiorstw przynoszących straty. Było to rodzajem aprobaty dla bezrobocia. W tym okresie, otrzymywane zasiłki dla bezrobotnych, były niewiele niższe niż wynagrodzenia otrzymywane w PGR-ach – bycie bezrobotnym w tym okresie było nawet atrakcyjne. Wolny czas dawał bardziej zaradnym bezrobotnym możliwość uzyskania dodatkowych dochodów poprzez pracę dorywczą. Jeszcze w 1993 roku nie dostrzegano grozy bezrobocia, ale raczej traktowano je jako zjawisko przejściowe. Dopiero w połowie lat dziewięćdziesiątych nastąpiła zmiana opinii i zupełnie nowe podejście do problemu bezrobocia. Krytycznie oceniono prywatyzację, a dawny „świat pegeeru” idealizowano i wspomniano z nostalgią.

Interesujących informacji na temat wpływu zjawiska bezrobocia na sytuację materialną i kondycję psychiczną bezrobotnych i ich rodzin, dostarczyły badania, przeprowadzone w 2000 r. na terenie Warmii i Mazur⁵. W badaniach uczestniczyło 400 bezrobotnych w różnym wieku i różnej kategorii (pobierający zasiłek dla bezrobotnych, bez prawa do zasiłku i otrzymujących tylko zasiłek rodzinny) z sześciu powiatowych urzędów pracy.

Na pytanie – Jak się czuje Pan / -i/ jako osoba bezrobotna? – odpowiadano:

- czuję strach i lęk o przyszłość – 46,71%,
- oszukana przez państwo – 32,56%,
- niepotrzebna i zropanczona – 10,85%,
- załamana psychicznie, w desperacji – 9,88%

Na pytanie – Co zmieniło się w Pana / -i/ życiu po utracie pracy? – odpowiadano:

- częściej się denerwuję i złościę – 35,36%,
- zacząłem / -am/ bardziej oszczędzać – 31,47%,
- zacząłem / -am/ się dokształcać – 13,03%,
- często dochodzi do awantur i kłótni – 10,99%,
- zacząłem / -am/ palić, pić – 4,75%,
- straciłem / -am/ znajomych, przyjaciół – 4,9%.

⁴ M. Halamska, *Dekolektywizacja rolnictwa w Europie Środkowej i jej społeczne konsekwencje*, Warszawa IRWiR PAN 1998 r., s. 135- 36.

⁵ R. Lasmanowicz, H. Lelusz, R. Lasmanowicz, K. Leluch, *Sytuacja materialna a kondycja psychiczna bezrobotnych Warmii i Mazur w świetle przeprowadzonych badań*, Środowiska popegeerowskie – diagnoza stanu, Olsztyn UWM 2001 r., s. 129-130.

Najczęstsze uczucia to lęk, strach, irytacja, złość (około 47% osób wyraża lęk o swoją przyszłość). 1/3 respondentów czuje się oszukana przez państwo, a co 10 osoba jest w depresji z powodu swojej sytuacji. Jest to bardzo niepokojąca tendencja. Ponad 1/3 bezrobotnych częściej się złości, a prawie 32% deklaruje, że zaczęła oszczędzać, w małym stopniu bycie bezrobotnym wpływa na stosunki ze znajomymi.⁶

Ankietowani bezrobotni, za najbardziej uciążliwe w swojej sytuacji, uznali brak środków pieniężnych (ok. 68%), utratę umiejętności zawodowych (ponad 12%) oraz nadmiar wolnego czasu, brak perspektyw, beznadzieję, obniżoną wartość samego siebie.

Na pytanie – Jakie Pana / -i/ zdaniem skutki wywołuje bezrobocie? – ankietowani odpowiedzieli:

- obniżanie się standardu i poziomu życia rodzin – 34,33%,
- liczne zjawiska patologiczne (alkoholizm, przestępczość) – 23,91 proc,
- pogorszenie stanu zdrowia psychicznego i fizycznego bezrobotnych – 18,42%,
- emigrację zarobkową – 14,76%,
- wzrost poszanowania pracy przez pracowników – 6,86%,
- inne (rozpad rodziny, niedożywienie dzieci) – 1,72%.

Sami bezrobotni zwracają uwagę na fakt, że bezrobocie wpływa negatywnie na ich rodzinę, pojawia się radykalna pauperyzacja rodziny, niskie poczucie własnej wartości, pozycji społecznej, wysoki poziom wewnątrzrodzinnych frustracji.

Groźną sytuacją jest to, że po pewnym czasie może pojawić się tzw. „kultura nie pracowania”⁷. Do czynników, które jej sprzyjają możemy zaliczyć:

- strukturalne bezrobocie o charakterze długookresowym,
- postawy akceptacji i dostosowania się do nowych gorszych warunków życia,
- postrzeganie utraty pracy jako winy: systemu, instytucji, innych osób, ale nie własnej,
- małe umiejętności adaptacyjne do nowych warunków egzystencji,
- niska indywidualna zaradność, bardzo mała aktywność w poszukiwaniu pracy,
- kumulacja biedy i niedostatku w rodzinach osób bezrobotnych,
- brak myślenia perspektywicznego,
- skupienie swoich działań na przetrwaniu, a nie wyjściu z trudnej sytuacji,
- utrata poczucia bezpieczeństwa i dążenie do uczestnictwa w społecznościach innych bezrobotnych.

Oceniając dzisiaj skutki reform i transformacji ustrojowej w Polsce, należy stwierdzić, że byli pracownicy PGR są grupą społeczno-zawodową, która najmniej lub czasami wcale, nie skorzystała z przekształceń ustrojowych. Coraz bardziej niezadowoleni ze swojego położenia byli pracownicy PGR, jednoczą się. Rozwija się siła społeczna – Związek Byłych Pracowników PGR, która reprezentuje środowisko popegeerowskie przed organami władzy rządowej i samorządowej, broni jej interesów, doradza i pomaga tym którzy rozpoczynają działalność gospodarczą, aktywizuje pozostałych, inspiruje swoich członków do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym. A najważniejszym celem statutowym jest dążenie do udziału byłych załóg popegeerowskich w prywatyzacji⁸.

Należy wszelkimi sposobami nie dopuszczać jednak do sytuacji, w której bezrobocie stanie się chorobą dziedziczną, a stanie się tak gdy postawy rodziców przejdą na dzieci, gdy normą stanie się życie w gorszym standardzie i odzwyczajenie od pracy.

⁶ R. Lasmanowicz, H. Lelusz, *Sytuacja materialna a kondycja psychiczna bezrobotnych Warmii i Mazur w świetle przeprowadzonych badań ... op. cit.*, 2001 r., s.132, 134.

⁷ B. Mosek, *Socjologiczne aspekty bezrobocia*, „Polityka Społeczna” nr 1/2002 r.

⁸ R. Lasmanowicz, K. Lelusz, *Sytuacja materialna, a kondycja psychiczna bezrobotnych Warmii i Mazur w świetle prowadzonych badań w środowisku popegeerowskim ... op.cit.*, 2001 r.

II. Problem ubóstwa i marginalizacji na terenach popegeerowskich

1. Specyfika popegeerowskiej biedy, jej przyczyny i skutki

Ubóstwo, według Banku Światowego, jest to niemożność osiągnięcia minimalnego standardu życiowego. Odnosi się do osób, rodzin lub grup osób, których środki materialne, kulturalne i socjalne są ograniczone w takim stopniu, że poziom ich życia obniża się poza akceptowane minimum w kraju zamieszkania.

W zależności od przyczyn ubóstwa, wyróżnia się następujące jego rodzaje:⁹

– **ubóstwo losowe** (spowodowane wydarzeniami losowymi jak choroba, wypadek, samotność, starość, żywioł),

– **ubóstwo subiektywne** (spowodowane małą zaradnością i aktywnością ludzi, nieprzystosowaniem do zmian, przyzwyczajeniami do opieki ze strony państwa, brakiem kwalifikacji zawodowych i wykształcenia, niechęcią do pracy i lenistwem, patologiami społecznymi: alkoholizmem, nieprzystosowaniem społecznym, narkomanią),

– **ubóstwo strukturalne** (będące następstwem przyczyn gospodarczych, a wynikające z bezrobocia, niskich zarobków, emerytur i rent, wysokich cen towarów, rosnących kosztów utrzymania, a także skutki zmian ustrojowych: niewłaściwa polityka państwa gospodarcza, rolna, socjalna).

Bieda w Polsce zawsze była i nadal jest przede wszystkim biedą wsi. Potwierdzeniem złej sytuacji materialnej w okresie zmian ustrojowych, dużej części ludności Polski zamieszkałej na wsi, są wyniki badań Głównego Urzędu Statystycznego.

Od wielu lat obserwuje się pogorszenie sytuacji dochodowej ludności wiejskiej w stosunku do mieszkańców miast. Mimo, że na wsi żyje około 38% Polaków, to w 2000 r., przy przyjętych kryteriach ubóstwa,¹⁰ stanowili oni aż 60% ogółu osób ubogich.

Rozmiar ubóstwa w Polsce ciągle wzrasta, widać to wyraźnie na przestrzeni kilku lat. Sytuacja materialna gospodarstw domowych, w latach 1998-2002, uległa pogorszeniu. Spowodowane jest to głównie rosnącym bezrobociem oraz niekorzystną od wielu lat sytuacją finansową gospodarstw domowych powiązanych z rolnictwem. Główny Urząd Statystyczny co roku dokonuje szacunków, na podstawie badań budżetów domowych, sytuacji materialnej ludności i sfery zagrożenia niedostatkiem.

Tabela 3. **Ubóstwo w Polsce w latach 1998-2002.**

Lata	Odsetek osób poniżej granicy ubóstwa (%)									
	Minimum socjalne		Minimum egzystencji		Relatywna granica ubóstwa		Ustawowa granica ubóstwa		Lejdejska granica ubóstwa	
	ogółem	wieś	ogółem	wieś	ogółem	wieś	ogółem	wieś	ogółem	wieś
1998	49,8	63,2	5,6	9,1	15,0	24,9	12,1	19,5	30,8	41,8
1999	52,2	66,2	6,9	12,0	16,5	26,7	14,4	23,5	34,8	45,7
2000	54,0	xxx	8,0	13,0	17,1	26,0	13,6	21,0	34,0	44,8
2001	57,0	xxx	9,5	15,0	17,0	25,8	15,0	22,9	32,0	43,0
2002	58,0	xxx	11,0	17,4	18,4	27,9	18,5	27,9	30,0	41,0

Źródło: Dane GUS, 2003 r.

⁹ M. Kabaj, *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000 r.

¹⁰ *Warunki życia ludności w 2000 r.*, GUS, Warszawa 2001 r., s. 95.

Powyższa tabela wyraźnie pokazuje, że wzrasta liczba osób żyjących poniżej minimum socjalnego, przyjętego za granicę sfery niedostatku (58% ogółu ludności w 2002 r. w porównaniu do 49,8% w 1998 r.). Zasięg skrajnego ubóstwa, za granicę którego przyjęto poziom minimum egzystencji, wzrósł tylko w ciągu roku, z 9,5% w 2001 r. do 11% w 2002 r. (a w rodzinach wiejskich wynosi aż 17,4%).

Zwiększył się także odsetek osób żyjących poniżej ustawowej granicy ubóstwa, czyli kwoty uprawniającej do ubiegania się o świadczenia pieniężne z pomocy społecznej (wśród ludności wiejskiej, w 2002 r., wynosi 27,9%). Występuje znaczna tendencja wzrostowa zasięgu ubóstwa relatywnego (jest to 50% średnich miesięcznych wydatków gospodarstw domowych), co może świadczyć o wzrastającej nierówności w sytuacji dochodowej i poziomie spożycia wśród polskiego społeczeństwa (z 15% w 1998 r. wśród ogółu ludności, do 18,4% w roku 2002, a na wsi do 27,9%).

Jedynie subiektywne odczucie ubóstwa (lejdejska granica ubóstwa) ma w ostatnich latach tendencję zniżkową, prawdopodobnie głównie ze względu na wzrost realnej wartości świadczeń emerytalnych.¹¹ Różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego między miastem a wsią, znajdują także swoje odzwierciedlenie w danych dotyczących zasięgu ubóstwa. Relatywnie więcej rodzin ze wsi i małych miast żyje w ubóstwie, niż mieszkańców dużych aglomeracji miejskich.

W 2002 r. poniżej minimum egzystencji żyło ok. 7% mieszkańców miast, a w dużych aglomeracjach (powyżej 500 tys. osób) nawet 2,5%. Natomiast w małych miasteczkach, do 20 tys. mieszkańców, tych osób było już 11% na wsi poniżej granicy ubóstwa, przyjętej na poziomie minimum egzystencji, żyło 17,4% ludności – ponad dwa razy więcej niż średnio w miastach.¹² Najwyższy odsetek osób ubogich na wsi, stanowią osoby nie mające własnych gospodarstw rolnych, utrzymujące się przeważnie ze źródeł niezarobkowych, innych niż emerytura i renta (zasiłki socjalne, zasiłki dla bezrobotnych).

Istnieje także różnica w poziomie ubóstwa pomiędzy mieszkańcami poszczególnych regionów kraju. Na podstawie danych GUS z 2001 r. można zauważyć, że ubóstwem zagrożone są przede wszystkim województwa, w których przeważają tereny popegeerowskie. Zaliczamy do nich województwa: lubelskie, warmińsko-mazurskie, podkarpackie i świętokrzyskie.¹³

W Polsce dominuje ubóstwo strukturalne, wynikające z zewnętrznych przyczyn gospodarczych, takich jak postępujące bezrobocie, niskie wynagrodzenia, polaryzacja dochodów, wysokie ceny (w 2000 r. według badań GUS udział ubóstwa strukturalnego był na poziomie 76,4% w stosunku do ogółu przyczyn ubóstwa). Wśród ludności popegeerowskiej, ze względu na szeroki zasięg „wyuczonych bierności”, względnie duży jest udział ubóstwa subiektywnego, powstałego na skutek takich czynników, jak mała zaradność bądź całkowity jej brak, niskie kwalifikacje i słabe wykształcenie, niechęć do wykonywanej pracy czy uzależnienie od zasiłków i pomocy społecznej.¹⁴

Bieda na wsi jest „odwieczna” i dotyczy wszystkich jej mieszkańców. Dwie społeczności – chłopska i popegeerowska – żyły zawsze obok siebie, inaczej przebiegały w nich procesy produkcyjne i inwestycyjne, inny był sposób podejmowania decyzji i więzi z rynkiem, inny sposób życia.¹⁵

¹¹ *Sytuacja gospodarcza gospodarstw domowych w 2002 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 2003 r.

¹² *Sytuacja gospodarstw domowych w 2002 r. ...*, op.cit., 2003 r.

¹³ www.stat.gov.pl, 2003 r.

¹⁴ E. Niedzielski, *Marginalizacja środowiska popegeerowskiego – przejściowe zjawisko czy trwałe procesy. Środowisko popegeerowskie – diagnoza stanu*, Olsztyn UWM 2001 r., s. 11

¹⁵ B. Perepeczko, *Ubóstwo chłopskie a popegeerowskie – źródła i sposoby radzenia sobie z nimi. Środowiska popegeerowskie – diagnoza stanu*, Olsztyn UWM 2001 r., s. 24.

Tabela nr 4. **Odsetek osób w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem według miejsca zamieszkania w 2001 r.**

Miejsce zamieszkania (województwo)	Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej			
	minimum socjalnego	minimum egzystencji	relatywnej granicy ubóstwa	ustawowej granicy ubóstwa
Dolnośląskie	57,6	11,6	19,5	17,8
Kujawsko-pomorskie	60,4	10,0	18,1	16,2
Lubelskie	65,3	13,8	23,6	20,7
Lubuskie	58,8	8,0	15,9	14,3
Łódzkie	51,1	7,3	14,5	12,5
Małopolskie	55,4	7,8	15,6	13,4
Mazowieckie	49,2	6,6	12,8	11,4
Opolskie	55,8	8,2	13,3	11,5
Podkarpackie	64,8	12,1	23,1	19,6
Podlaskie	58,0	9,5	16,4	13,7
Pomorskie	56,1	12,1	20,3	18,3
Śląskie	50,9	6,7	11,9	10,5
Świętokrzyskie	63,0	13,4	23,0	19,7
Warmińsko-mazurskie	64,8	14,0	23,0	20,2
Wielkopolskie	61,5	9,1	16,0	14,5
Zachodniopomorskie	58,7	11,4	18,6	16,5

Źródło: *Warunki życia ludności w 2001 r.*, GUS, Warszawa 2002 r.

Odmienne są więc przejawy i konsekwencje biedy tych społeczności. Ogólnie można stwierdzić, że w społeczeństwie wiejskim ubóstwo materialne, degradacja ekonomiczna w dużo mniejszej mierze pociąga za sobą degradację psychiczną – a w przypadku osiedli po-pegeerowskich ma to podłoże głębsze, i przyczyny takiego stanu tkwią nie tylko w likwidacji PGR-ów.¹⁶

Państwowe Gospodarstwa Rolne organizowano w byłych posiadłościach ziemskich na terenie całej Polski, a szczególnie na Ziemiach Odzyskanych. Zatrudniana tam ludność była przeważnie napływowa, co nie sprzyjało integracji z mieszkańcami okolicznych wsi. Lokalizacja ppgr-ów, często z dala od wsi i miasta, była źródłem swoistej izolacji mieszkańców osiedli pegeerowskich. Pracownikami PGR byli ludzie pochodzący z biednych, wielodzietnych rodzin, wywodzący się z bezrolnej biedoty wiejskiej lub robotników rolnych. Tu – ludzie bez żadnych kwalifikacji i o niskim wykształceniu – mogli znaleźć pracę i mieszkanie.

Praca w PGR była bardzo ciężka, głównie fizyczna, nierzadko odbywała się w niedzielę (czego nie było w gospodarstwach indywidualnych), przy tym była mało płatna. Z drugiej strony, bardzo rozbudowany był system świadczeń socjalno-bytowych, co zachęcało do podejmowania pracy: bezpłatne mieszkania, rozmaite deputaty, działki pracownicze, różne zniżki i udogodnienia, możliwość hodowli przyzagrodowej oraz pracy (stałej lub dorywczej) dla członków rodziny pracownika. PGR zapewniały też wiele usług, które ułatwiały życie codzienne: transport, remont mieszkań, żłobki, przedszkola dla dzieci, kluby, domy kultury i inne rozrywki.¹⁷ Oprócz wielu oficjalnych i formalnych świadczeń, była cała sfera nieformalnych dochodów i półlegalnych lub nielegalnych praktyk w stosunku do własności państwowej (kradzieże, kłusownictwo, marnotrawstwo).

Ludność pracująca w PGR-ach miała najgorszy status społeczny, także wśród ludności rolniczej, ze względu na niski poziom wykształcenia, brak własnego gospodarstwa, liczne

¹⁶ Jak wyżej.

¹⁷ E. Tarkowska, *Bieda i problemy społeczne w dawnych PGR-ach*, „Polis” nr 33/34, 2000 r.

patologie (alkoholizm, nieróbstwo, skłonność do kradzieży), brak identyfikacji ze swoim miejscem pracy (bylejakość, brak zaangażowania), tymczasowość zatrudnienia, niezaradność życiową, itp. Dzisiaj można zaryzykować twierdzenie, że PGR to symbol marnotrawstwa środków materialnych i złego gospodarowania. Rolnictwo z państwowych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej było mało wydajne, przez całe lata korzystało z wysokich dotacji ze środków budżetowych, było sztuczne utrzymywane, głównie ze względów ideologicznych.

Obciążenie budżetu było tak duże, że kryzys PGR-ów był bardzo widoczny już pod koniec lat osiemdziesiątych, a w latach 1990-1991 zaczął gwałtownie narastać. Transformacja systemowa, wdrażana przez państwo, wymuszała realizację całego szeregu przedsięwzięć dostosowawczych do gospodarki rynkowej. PGR-y w takiej formie własnościowej i organizacyjnej jak do tej pory – istnieć nie mogły. Nastąpił szybki spadek realnych wynagrodzeń, sukcesywne wycofywanie się gospodarstw ze świadczeń socjalno-bytowych i kulturalno-oświatowych, redukcja zatrudnienia albo zaległości w wypłacie wynagrodzeń – wszystko to prowadziło do szybkiego ubożenia rodzin popegeerowskich oraz coraz większego braku akceptacji dla tej formy gospodarowania przez samych pracowników PGR.¹⁸

Brak rozwiązań dostosowawczych dla PGR-ów, do warunków gospodarki rynkowej i nowych uwarunkowań ustrojowych, musiał doprowadzić do ich upadku. Likwidacja PGR, dokonana na mocy ustawy z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, oznaczała istotną zmianę warunków życia dla ponad 500 tys. zatrudnionych, a wraz z rodzinami około 2 mln osób. Wraz z zamknięciem PGR-ów stracili oni nie tylko pracę, środki do życia, ale stanęli przed koniecznością zmiany dotychczasowego stylu życia. Pozbawieni pracy, bezpłatnych mieszkań, pozostawieni sami sobie – okazali się bezradni wobec surowej rzeczywistości.¹⁹

Strategia życiowa, styl życia wypracowane w ciągu wielu lat pracy w państwowym rolnictwie okazały się bezużyteczne. Zrodziło się więc poczucie krzywdy, bezradności, zagubienia i braku perspektyw, a osiedla dawnych PGR-ów stały się skupiskami biedy, bezrobocia i marginalizacji.

Źródła popegeerowskiej biedy są wielorakie. Z jednej strony, jak każda „polska bieda”, wpisana jest w kwestię ubóstwa obszarów wiejskich, z drugiej zaś „odnowiona bieda” jest konsekwencją zachowania przez znaczną część załóg popegeerowskich i ich rodzin przez okres realnego socjalizmu *status quo* (stałe, odtwarzane z roku na rok czynności na stanowisku pracy, przy niskich kwalifikacjach, w ramach stałego zatrudnienia, bez możliwości i potrzeby awansu edukacyjno-zawodowego, z całą sferą gratyfikacji z tytułu pracy).²⁰

Upraszczając, można powiedzieć, że bezpośrednią przyczyną obecnej biedy rodzin byłych pracowników PGR, była likwidacja nieopłacalnego sektora w rolnictwie w okresie transformacji, a wraz z nią wzrost osób bezrobotnych wśród mieszkańców osiedli popegeerowskich.²¹ PGR był często jedynym pracodawcą na lokalnym rynku pracy, a więc trudno jest znaleźć alternatywne miejsce zatrudnienia. Dodatkową przeszkodą stały się wspomniane wcześniej – niski poziom wykształcenia i brak lub bardzo wąskie kwalifikacje zawodowe.

Jednym z czynników, który sprzyja ubóstwu i idącej za nim marginalizacji, jest przetrzenna izolacja osiedli popegeerowskich. Przy równoczesnym ograniczeniu linii komunikacyjnych jest często przeszkodą nie do pokonania, wyklucza z rynku pracy, nie mówiąc o uczestnictwie w życiu społecznym. Istotnym wyznacznikiem biedy jest również typ rodziny, najwyższe zagrożenie ubóstwem istnieje w rodzinach wielodzietnych (troje dzieci i więcej), a takie właśnie przeważają wśród mieszkańców osiedli popegeerowskich.

Rozmiary popegeerowskiej biedy, jej przejawy i skutki w rodzinach są zróżnicowane. Różny jest poziom zamożności przeniesiony z minionych czasów, różny stopień zaspakajania

¹⁸ W. Dzun, *Państwowe gospodarstwa rolne w latach 1990-2001*, „Agroprzemiany” nr 12/2002 r.

¹⁹ E. Tarkowska, *Bieda i problemy społeczne w dawnych PGR-ach*, ... op. cit., 2000 r.

²⁰ E. Psyk-Piotrowska, *Pauperyzacja, ubóstwo czy marginalizacja...op.cit.*, s. 385.

²¹ E. Tarkowska, *Bieda i problemy społeczne w dawnych PGR-ach*, ... op. cit., 2000 r.

poszczególnych potrzeb, ale wszystkich łączy jedna cecha: pogarszająca się sytuacja materialna. Po PGR-ach pozostał związek z mieszkaniem, które większość pracowników byłych PGR wykupiła, a teraz nie ma możliwości ich sprzedaży. Z kolei przypisanie do mieszkania ogranicza migrację i znalezienie pracy poza miejscem zamieszkania. Wykup mieszkań na bardzo dogodnych warunkach (nawet do 90% wartości), nie zmienił nic oprócz podniesienia kosztów utrzymania i wzmocnienia zasiedlenia w osiedlu – co może prowadzić do „gettyzacji” – formy marginalizacji przestrzennej.

Dezaktywizacja (zmniejszający się udział osób zawodowo czynnych wśród ludności w wieku produkcyjnym), bezrobocie (zwłaszcza długotrwałe i bezrobocie ludzi młodych) oraz pauperyzacja (czyli ubożenie jednostek, rodzin i całej społeczności) – te trzy zjawiska są zarówno przyczyną, jak i skutkiem marginalizacji. Wskutek zamykania dotychczasowych ścieżek rozwoju (przez pracę, edukację czy migrację) w wielu rodzinach występują wyraźne oznaki przyszłego dziedziczenia pozycji rodziców przez dzieci. Grozi to eskalacją procesów gettyzacji, która już dziś zachodzi w osiedlach popegeerowskich.

Koncentracja zjawiska bezrobocia i biedy, przy utrudnionej komunikacji ze światem zewnętrznym tworzące margines przestrzenny, powoduje poszerzenie i pogłębienie marginalizacji. Towarzyszą temu patologiczne zjawiska (alkoholizm, przestępczość) oraz uzależnienie od pomocy różnych instytucji, w tym pomocy społecznej.

Szczególnie drażliwym i społecznie ważnym przejawem biedy popegeerowskiej jest ubóstwo dzieci. Związane jest ono z typową dla rodzin popegeerowskich wielodzietnością, która w Polsce jest wręcz synonimem biedy. Zasięg jej rośnie wraz ze wzrastającą liczbą dzieci w rodzinie. Według danych GUS w 1997 r., poniżej minimum socjalnego było 84,5% osób z rodzin wielodzietnych (gdy dla ogółu gospodarstw domowych odpowiedni odsetek wnosił 50,5%). W warunkach skrajnego ubóstwa, czyli poniżej minimum egzystencji, znajduje się czterokrotnie więcej osób z rodzin wielodzietnych w stosunku do ogółu gospodarstw domowych.²²

Ubóstwo dzieci to: niedożywienie i w konsekwencji podatność na choroby, brak odzieży, pomocy szkolnych, podręczników, brak warunków do nauki i złe warunki mieszkaniowe, to wczesnie rozpoczynana praca zarobkowa, najczęściej sezonowa, co pogarsza wyniki w nauce i ogranicza kontakty rówieśnicze. Dzieci doświadczają często różnego rodzaju wyrzeceń, upokorzeń a wiele z nich brak prawdziwego dzieciństwa. Duży odsetek dzieci kończy edukację na poziomie szkoły podstawowej. Większość młodzieży z byłych PGR uczy się w zasadniczych szkołach zawodowych, a tylko nieliczne jednostki w szkołach średnich. Znikomy jest odsetek studiujących, dla których dalsza nauka to sposób zapewnienia sobie w życiu jakiegoś startu i zerwania z dotychczasowym marazmem.

Przyczyny, które uniemożliwiają kontynuację nauki to: ograniczenia finansowe rodzin, trudności komunikacyjne oraz wzór wczesnej samodzielności i wczesnie rozpoczynanej pracy zarobkowej. Wykształcenie ma mniejsze znaczenie, wiąże się bardziej z oczekiwaniem możliwie szybkiego uzyskania zawodu i możliwość zarobkowania, a tym samym odciążenia budżetów rodzinnych. Tak naprawdę rzeczywistą potrzebą dla rodziców jest wykształcenie dzieci na minimalnym poziomie, a dającym szansę usamodzielnienia. Młodzież, która nie uczy się i nie pracuje szuka zajęć w domach. Dziewczęta opiekują się młodszym rodzeństwem i pomagają w gospodarstwie domowym. Chłopcy, oczekując na pobór do wojska, zatrudniają się dorywczo lub spędzają czas pijąc alkohol z rówieśnikami.

Brak wykształcenia, kwalifikacji sprzyja „dziedziczeniu biedy”, co nie pozwala wyostać się z kręgu biedy i bezrobocia, ponieważ wyklucza z rynku pracy. Jest to bardzo ważny problem społeczny, odnosi się do teraźniejszości, jak i do przyszłości społeczeństwa, które musi zapobiegać groźbie dziedziczenia biedy. Potrzeby egzystencjonalne w rodzinach popegeerowskich są zaspakajane przeważnie na bardzo niskim poziomie (wykluczając rodziny patologiczne, dotknięte alkoholizmem obojga rodziców, gdzie dzieci są zaniedbane i głodne),

---

²² www. pajacyk.pl, 1998 r.

ludzie ci nie mają zbyt wygórowanych potrzeb życiowych. Wszystko wskazuje na to, że marginalizacja części tych środowisk już się dokonała.

2. Sposoby radzenia sobie z biedą byłych pracowników PGR i ich rodzin

W sposobie życia ludzi ubogich zauważyć można dwie postawy. Nierzadko jest to dominacja apatii i fatalizmu, przejawiająca się biernością (nie szukanie pracy, nie uruchamianie posiadanych zasobów). Jest też inna postawa, swoista strategia przystosowania do trudnych warunków życia. Ludzie biedni wykazują „specyficzne formy zaradności”, stosując przy tym własny system wartości i mentalności. Owa taktyka i strategia są różne, zależnie od doświadczeń wcześniejszych (nawet rodzinnych), od etapu zmagania się z ubóstwem, miejsca zamieszkania, a przede wszystkim od cech społeczno-demograficznych, zasobów materialnych i niematerialnych oraz postaw i systemów wartości ludzi.²³

Radzenie sobie z biedą ma dwie strony: psychologiczną, czyli osvajanie się z biedą, godzenie się na nią (od poczucia upokorzenia, aż do satysfakcji z radzenia sobie z trudnościami materialnymi, sprawdzanie się w czasie próby) oraz stronę materialną, czyli zaradność w przystosowaniu się do gorszych warunków, wysiłki w celu zdobycia środków na zaspokojenie podstawowych potrzeb lub chociażby ograniczanie braku tych środków.

Istnieje grupa biednych z terenów popegeerowskich, którzy próbują wszelkimi sposobami nie pograżyć się w głębokiej biedzie. Te ich zachowania mogą stanowić przykłady „specyficznych form zaradności”, cechujących *underclass* (podklasy), które możemy pogrupować w pewne strategie.

Znane są trzy strategie pokonywania biedy:²⁴

- **strategia „lisa”** – to zabieganie o wzrost przychodów, a więc wszelkie prace dorywcze, okresowe np. u gospodarzy, w lesie, zbieranie jagód i grzybów (na sprzedaż lub własny użytek), praca na budowie, w tartaku, czy rzeźni. Kobiety uruchamiają umiejętności manualne: szyją ubrania, strzygą włosy, cerują, robią na drutach dla rodziny, sąsiadów, znajomych, za co otrzymują wynagrodzenie w naturze lub pieniądzu. Dzieci zbierają owoce u sadowników, ziemniaki, buraki, runo leśne, by wzmocnić budżet domowy, a zazwyczaj by zarobić na własne wydatki szkolne czy osobiste. Nie mamy tu do czynienia z socjalizacją do „wyczonej bezradności”, ale do „zaradności inaczej”,

- **strategia „jeża”** – to ograniczanie potrzeb i wydatków, czyli oszczędzanie na wszystkim. Jest bardzo powszechne. Ludzie ubodzy z terenów popegeerowskich uwagę swoją koncentrują przede wszystkim na zaspakajaniu bieżących i podstawowych potrzeb. Oszczędzają na wszystkim (elektryczność, woda, słodczyce, leki, rower zastępuje autobus). Zdecydowana większość tych osób, które zostały zwolnione z PGR-ów nie kupiła sobie żadnego nowego sprzętu do mieszkania, a takie dobra jak komputer, kuchenka mikrofalowa czy zmywarka do naczyń uważa się za dobra luksusowe. Odzież kupuje się przeważnie używaną lub dostaje się ją od rodziny. Strategia „jeża” często występuje w połączeniu ze strategią „lisa”²⁵,

- **strategia „flaminga”** – to wyzbywanie się wartościowych rzeczy, zastawiając je w lombardzie lub zaciąganie pożyczek czy kredytów. Pożyczki zaciągane są od osób fizycznych, przeważnie rodziny, sąsiadów, znajomych. Często ma miejsce kupowanie w sklepach na „kreskę” lub „zeszyt”, rzadziej kupowanie na kredyt bankowy, z powodu braku zdolności kredytowej. Upowszechniona jest natomiast praktyka zaciągania pożyczek na niskie kwoty, 30 – 50 zł., poprzez zastawianie rzeczy w lombardzie (zastawiane są odkurzacze, magnetofony, sprzęt wideo).

²³ B. Perepeczko, *Ubóstwo chłopskie a pegeerowskie – źródła i sposoby radzenia sobie z nimi, ... op.cit.*, 2001 r., s. 26.

²⁴ J. Czapliński, *Uziemianie polskiej duszy*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3/1994 r.

²⁵ J. Czapliński, *Uziemianie polskiej duszy, ... op. cit.*, 1994 r.

Istnieje wiele klasyfikacji strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Jeszcze jedną klasyfikacją, zasługującą na uwagę, jest podział na strategie zewnętrzne i wewnętrzne:²⁶

- **zewnętrzne strategie radzenia sobie** – to przede wszystkim szukanie pomocy u innych osób. Człowiek bardziej liczy na pomoc kogoś z rodziny, znajomych czy nawet instytucji niż na własne możliwości,

- **wewnętrzne strategie radzenia sobie** – to wykorzystywanie własnych umiejętności, predyspozycji i własnych zdolności adaptacyjnych do radzenia sobie w trudnościach.

Przeprowadzone przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w 2001 r. badania wśród grupy mieszkańców osiedli popegeerowskichh PGR-ów z 6 powiatów województwa warmińsko-mazurskiego, wykazały, że w sytuacji trudnej:

- 97,7% respondentów samodzielnie próbuje rozwiązać problem,
- 58,5% prosi najbliższą rodzinę o ratunek,
- 56% czeka aż problem sam się rozwiąże,
- 54,2% rozmawia z przyjaciółmi i prosi ich o radę,
- 39,1% płacze z powodu bezsilności,
- 21,8% zwraca się o pomoc do opieki społecznej,
- 8,6% pije alkohol albo nadmiernie je,
- 2,8% udaje się do księdza po poradę.

Analiza pokazała, że mieszkańcy osiedli popegeerowskich, według własnych deklaracji, nie są bierni, ale prawie zawsze starają się samodzielnie rozwiązywać swoje problemy.

Trudno jednak jednoznacznie określić, ile osób z biednych terenów popegeerowskich będzie w stanie pomóc sobie sama. Na pewno są osoby, które chcą wyjść z „przejściowej biedy”. To oni podejmują pracę na własny rachunek, szukają stałego zatrudnienia, starają się o dalszą edukację dzieci. Część osób to ludzie, którzy próbują nie pogрузić się w głębokiej biedzie, to oni właśnie stosują ww. strategie, korzystając również skrzętnie z pomocy opieki społecznej i wszelkich innych form pomocy.

3. Przeciwdziałanie ubóstwu i różne formy pomocy na terenach popegeerowskich

Pozbawienie zatrudnienia znacznej części byłych pracowników PGR doprowadziło do zmniejszenia dochodów rodzin popegeerowskich. Źródłem dochodów, w znacznej części, stały się niezarobkowe źródła utrzymania, a więc przede wszystkim renty, emerytury, zasiłki dla bezrobotnych i zasiłki z pomocy społecznej. Dla wielu rodzin z terenów popegeerowskich są one często jedynym źródłem dochodów.

Z chwilą likwidacji PGR-ów i całej sfery świadczeń, które one dawały, wokół osiedli popegeerowskich pojawiła się tzw. „pustka instytucjonalna” (daleko do szkoły, lekarza, sklepu, a także ośrodka pomocy społecznej), pojawiły się trudności w kontaktach z zewnętrznymi instytucjami. Instytucje, do których mogą zwrócić się biedni ludzie ze środowisk popegeerowskich to przede wszystkim:

- gmina, a więc Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej (GOPS),
- Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP),
- szkoła, parafia,
- PCK, dostarczający przeważnie odzieży i organizacje pozarządowe, których działalność jest słabo widoczna.

Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej (GOPS-y) są najbliżej biednych mieszkańców osiedli popegeerowskich, ale i tak często barierą dla tych ludzi jest dojazd do Ośrodka („bo brak na bilet, bo nie kursuje autobus”). Znaczny udział społeczności popegeerowskiej, korzystającej z instytucji pomocy społecznej świadczy o wysokim poziomie ubóstwa. Wyniki prze-

²⁶ E. Czapka, *Strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych stosowane przez mieszkańców osiedli popegeerowskich*. „Polityka Społeczna” nr 8/2001 r.

prowadzonej ankiety w 10 osiedlach popegeerowskich, zlokalizowanych w różnych gminach i województwach z terenów północno-zachodnich kraju, wskazują na znaczny odsetek osób korzystających z pomocy GOPS-ów:²⁷

- w 3 osiedlach popegeerowskich – ponad 50% mieszkańców,
- w 1 osiedlu – 42% społeczności,
- w 4 osiedlach – od 30 do 40% ogółu osób,
- a tylko w 2 – poniżej 20% mieszkańców.

Pomoc opieki społecznej jest ważna, ale w ogromie potrzeb, niewystarczająca. Brak jest działań zorientowanych perspektywicznie w kierunku usamodzielnienia rodzin, ułatwienia im wyjścia z obecnej, trudnej sytuacji. Brak jest działań, które będą konkretnie nakierowane na przerwanie procesu dziedziczenia biedy – jest to oczywiście związane z niskim poziomem wykształcenia mieszkańców osiedli popegeerowskich, z trwałym statusem bezrobotnego i poleganiem na instytucji pomocy.

Przeciwdziałanie marginalizacji powinno być ukierunkowane na dzieci i młodzież, ponieważ one wymagają szczególnej opieki. Pomoc dzieciom żyjącym w ubóstwie powinna iść dwutorowo: w kierunku łagodzenia obecnej, trudnej sytuacji i uzupełniania braków (dożywianie, pomoc finansowa przy zakupie podręczników i pomocy szkolnych, dofinansowanie wakacji i wycieczek, itp.), jak i zorientowana na przyszłość pomoc, umożliwiająca dalszą naukę (stypendia, bezpłatne internaty, dofinansowanie dojazdów do szkół, itp.).

Szczególną rolę w zwalczaniu ubóstwa na terenach byłych PGR-ów odgrywa Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa, jako prawny następca zlikwidowanych Państwowych Przedsiębiorstw Gospodarki Rolnej. Od początku swojego istnienia AWRSP podejmowała szereg różnorodnych i wielokierunkowych działań na rzecz pracowników byłych ppgr i ich rodzin. Do najważniejszych zadań w zakresie pomocy socjalnej i materialnej, udzielanej pracownikom byłych PGR, a w szczególności ich dzieciom należą:²⁸

- wypoczynek letni i zimowy dzieci i młodzieży,
- dożywianie dzieci i młodzieży w szkołach,
- dofinansowanie remontu szkół, sal gimnastycznych, ośrodków służących aktywizacji zawodowej, oraz zakup potrzebnych sprzętów i pomocy szkolnych,
- dowożenie dzieci do szkół,
- profilaktyczne badania dzieci w ramach „białych sobót”,
- leczenie sanatoryjne i pomoc osobom samotnym, długotrwale chorym i unieruchomionym w ramach np. Stowarzyszenia „Niebieski parasol”,
- finansowanie innych form pomocy skierowanych do środowiska popegeerowskiego.

W ramach wspierania edukacji dzieci i młodzieży z rodzin byłych pracowników PGR, Agencja za główny cel stawiała umożliwienie, jak największej liczbie dzieci, kontynuacji nauki w szkole średniej, co zwiększy ich szanse w znalezieniu pracy. W 1998 r. Agencja rozpoczęła opracowywanie i realizację programu „Poprawa szans edukacyjnych dzieci z osiedli popegeerowskich”.²⁹ W roku szkolnym 1998/99, w ramach programu, przyznano stypendia nielicznej grupie 650 uczniów, ale w latach 1999/2000 stypendia otrzymało 2 260 dzieci. W roku szkolnym 2000/2001 przyznano 9 500 stypendiów, a w 2002/2003 nawet 40 000 gimnazjalistów otrzymało stypendia. Szacunkowo wydatki Agencji, przeznaczone na ten cel, wzrosły z ok. 16,2 mln zł w roku szkolnym 1998/1999, do ok. 100 mln zł w 2002/2003.

Uczniowie ze szkół ponad gimnazjalnych, otrzymujący stypendia, podlegali określonym kryteriom. Stypendia przyznawane są dzieciom byłych pracowników ppgr, pochodzącym z rodzin ubogich i zamieszkującym na terenach wiejskich lub w małych miasteczkach. Stypendia mogą być przyznawane na pokrycie kosztów: wyżywienia, zamieszkania, dojazdu do

²⁷ E. Psyk-Piotrowska, *Pauperyzacja, ubóstwo czy marginalizacja środowisk popegeerowskich, ... op.cit.*, 2001 r., s. 393.

²⁸ J. Rzeszutek, Z. Komar, *Pomoc środowiskom byłych PGR*, „Agroprzemiany” nr 1/2002 r.

²⁹ K. Szyndler, *Stypendia AWRSP dla młodzieży*, „Agroprzemiany” nr 1/2003 r.

szkół, zakupu podręczników, niezbędnej odzieży, obuwia, innych opłat wymaganych przez szkołę oraz kieszonkowego. Przyznawane są one w wysokości średnio 250 złotych miesięcznie, do nieprzekraczalnej kwoty w semestrze – 1 250 zł.

Ocenia się, że w roku szkolnym 2003/2004 ok. 15 – 20 tys. nowych uczniów spełni warunki do przyznania stypendiów i jednocześnie 6 – 8 tys. stypendystów ukończy szkoły.

W roku szkolnym 2002/2003 Agencja Nieruchomości Rolnych, we współpracy z Fundacją Edukacyjną Przedsiębiorczości w Łodzi oraz Narodowym Bankiem Polskim, rozpoczęły wdrażanie programu stypendiów dla studentów.³⁰ Te stypendia, w założeniu, mieli otrzymać wszyscy dotychczasowi maturzyści (w liczbie 1100 osób), którzy rozpoczną dzienne studia magisterskie w państwowych uczelniach wyższych, a także pozostali maturzyści w miarę wolnych środków. Stypendia wypłacane mają być tylko na pierwszym roku studiów, w wysokości 380 tys. złotych miesięcznie przez 10 miesięcy.³¹

Na uwagę zasługuje działalność Polskiej Fundacji Dzieci i Młodzieży, która jest administratorem programu Polsko – Amerykańskiej Fundacji Wolności „Równać szanse”. Program w Polsce działa od 2001 r., a jego głównym celem jest pomoc organizacjom lokalnym (szkołom, gminie, stowarzyszeniom) oraz grupom młodzieży działającym na wsiach i miastach do 20 tys. mieszkańców.³²

W ramach tego programu organizacje pozarządowe, placówki oświatowe, a także nieformalizowane grupy młodzieży mogą ubiegać się o dotacje na projekty adresowane do uczniów gimnazjów i szkół średnich oraz na działania służące wyrównywaniu szans edukacyjnych dzieci i młodzieży ze wsi. Do programu „Równać szanse” należą:

- „Inny kontynent – Gildia” – projekt jest realizowany w Braniewie, województwo warmińsko-mazurskie, przez stowarzyszenie „Tratwa”, a celem jego jest wyrównywanie szans edukacyjnych młodych ludzi z terenów popegeerowskich oraz kształtowanie aktywnych postaw w stosunku do ich dalszej drogi edukacyjnej i życiowej,
- „Twórczy, samodzielni, przedsiębiorczy” – projekt realizowany przez Zespół Szkół w Sępopolu, woj. warmińsko-mazurskie, skupia się na zachęcaniu młodzieży z terenów popegeerowskich do działań na rzecz poprawy własnych sytuacji, zapobieganiu bierności i postawom roszczeniowym. Projekt adresowany jest do uczniów gimnazjów, którzy biorą udział w warsztatach małej przedsiębiorczości,
- „Centrum Aktywności Gimnazjalisty” – program realizowany przez stowarzyszenie „Dorośli – dzieciom”, w miejscowości Sępólno Krajeńskie, woj. kujawsko-pomorskie, a celem jego jest przygotowanie nauczycieli do stosowania nowoczesnych metod pracy, motywowanie uczniów, dzieci z terenów popegeerowskich, do kontynuowania nauki oraz rozbudzanie ich potrzeb edukacyjnych i zachęcanie do podejmowania działań,
- „Równy Start” – projekt realizowany przez świetlicę socjoterapeutyczną przy GOPS w Pszczółkach, woj. pomorskie. Jego celem jest zwiększenie liczby uczniów szkół wiejskich z terenu gminy, głównie ze środowisk popegeerowskich, kontynuujących naukę w szkołach średnich, przygotowujących do matury.

W ramach programu PHARE Access 2000 Mikołajskie Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Lokalnych uruchomiło projekt „Europa o cal”, którego zadaniem jest aktywizacja grup najsłabszych społecznie i ekonomicznie, stworzenie dzieciom z osiedli byłych PGR-ów szansy rozwoju osobowości i uzdolnień oraz wyrównanie ich szans do równego startu w dorosłe życie w warunkach konkurencji z rówieśnikami z dużych ośrodków miejskich.³³

³⁰ Z dniem 16 lipca 2003 roku nastąpiła zmiana dotychczasowej nazwy AWRSP na Agencja Nieruchomości Rolnych (ANR), ale zadania Agencji na rzecz dzieci i młodzieży, a w szczególności przyznawanie stypendiów, zostały utrzymane.

³¹ K. Szyndler, *Stypendia AWRSP dla młodzieży, op.cit.*

³² www.pcyf.org.pl

³³ www.cofund.org.pl

Wszystkie działania różnych organizacji rządowych, pozarządowych, samorządowych i społecznych są konieczne i potrzebne, ale ciągle niewystarczające. Obawa, że dojdzie do procesów dziedziczenia biedy, niskiego poziomu wykształcenia i barku kwalifikacji, a także dziedziczenia statusu bezrobotnego, bezradności i marazmu oraz trwałego polegania na instytucjach pomocy społecznej, jest nadal bardzo duża. Dlatego należy szukać rozwiązań bardziej perspektywicznych, zmieniających myślenie, jeżeli nie rodziców z osiedli popegeerowskich, to myślenie ich dzieci i ich chęci w dążeniu do lepszego życia.

III. Aktywizacja zawodowa byłych pracowników PGR-ów i członków ich rodzin

Aktywizację zawodową osób bezrobotnych z PGR-ów definiuje się jako wszelkie formy działań podejmowanych na rzecz poprawy sytuacji społeczno – ekonomicznej ludności popegeerowskiej, w tym także poprawy sytuacji na rynku pracy. Działania te można podzielić na kilka grup, a więc na działania podejmowane przez samych bezrobotnych, działania władz państwowych, lokalnych, czyli samorządów gmin, biur pracy, a także działania Agencji Nieruchomości Rolnych.

W toku dalszych rozważań zostaną przedstawione strategie aktywne i pasywne poszukiwania pracy, wykazywane przez samych bezrobotnych, niektóre programy rządowe, jak Leader, Agrolinia, Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich, działalność gmin oraz rola ANR w realizacji zadań na rzecz zatrudnienia i aktywizacji zawodowej bezrobotnych byłych pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych.

1. Identyfikacja głównych postaw bezrobotnej ludności PGR

Zachowania osób bezrobotnych, zmierzające do znalezienia pracy możemy podzielić na dwie zasadnicze grupy: strategie aktywne, czyli czynne oraz strategie pasywne, czyli bierne.

Strategie aktywne są to sposoby działań świadczące o wykazaniu własnej aktywności w znalezieniu pracy i wynikające z inicjatywy samych bezrobotnych. Ci, którzy decydują się na takie posunięcia sami chcą poprawić swój los, nie oczekują na rozwiązanie problemu przez inne osoby lub instytucje.

Do takich zachowań należy:

- poszukiwanie pracy „na własną rękę” i w dotychczasowym zawodzie (kupno ziemi na własność lub jej dzierżawa, praca najemna u innego rolnika, na terenie swojej wsi bądź sąsiedniej),
- przekwalifikowanie się, edukacja w celu znalezienia pracy, zmiana zawodu, podjęcie własnej działalności gospodarczej,
- poszukiwanie pracy w zawodzie pozarolniczym, często poza miejscem zamieszkania, poprzez śledzenie ofert pracy, ogłoszeń w gazetach, wysyłanie C.V., korzystanie z pomocy rodziny i znajomych,
- wyjazd za granicę, w poszukiwaniu pracy – „emigracja za chlebem” jest nowym, ale coraz powszechniejszym zjawiskiem społecznym.

Osoby bezrobotne ze środowisk popegeerowskich, poszukujące najczęściej pracy, to osoby pomiędzy 40 a 50 rokiem życia, posiadające rodziny na utrzymaniu. Jak wykazują badania, wraz ze zwiększającym się poziomem wykształcenia, zwiększa się aktywność zawodowa i poziom samodzielności życiowej. Większe szanse na znalezienie pracy mają bezrobotni posiadający profesje wyuczone, zdobyte w technikach lub szkołach zawodowych – technik rolnik, leśnik i technik mechanik. Ludzie, przejawiający postawy aktywne w poszukiwaniu pracy, częściej mogą liczyć na życzliwość i pomoc osób trzecich, tj. spoza rodziny. A ich aspiracje życiowe są większe niż wśród osób o postawach pasywnych, bardziej optymistyczne, zarówno w stosunku do swoich perspektyw, jak i perspektyw swoich dzieci.

Nie ma konkretnych danych ile ofert pracy przypadało w poszczególnych latach na 1 bezrobotnego z obszarów państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej, ale w „Informacji

o stanie i strukturze bezrobocia”, opracowywanej co miesiąc przez Ministerstwo Gospodarki Pracy i Polityki Społecznej możemy znaleźć dane na temat ofert pracy ogółem dla wszystkich bezrobotnych i średnią liczbę bezrobotnych przepadających na 1 ofertę. Wiedząc, że prawie połowa osób bezrobotnych to mieszkańcy wsi, a wśród nich znaczną liczbę stanowią byli pracownicy PGR – wyraźnie widać, że szanse tych ludzi na skorzystanie z jakiegokolwiek oferty są znikome.

Tabela 5. **Oferty pracy w latach 1996-2003**

Okresy	Oferty pracy ogółem (w tym pracy subsydiowanej i z sektora publicznego)	Średnia liczba bezrobotnych przypadających na 1 ofertę pracy
1996	878 895	34
1997	915 827	27
1998	761 063	29
1999	680 721	37
2000	607 705	45
2001	465 693	65
2002	555 563	61
2003	701 987	43

* Dane dla 2003 r. obejmują informacje za 11 miesięcy, źródło: MGPIPS, Departament Rynku Pracy, www.praca.gov.pl, 2003 r.

Strategie pasywne to takie, które pozbawione są oznak aktywności ze strony osób pozostających bez pracy. Ludzie ci oczekują przede wszystkim rozwiązania swojej sytuacji poprzez świadczenia z pomocy społecznej i innych instrumentów, będących w dyspozycji polityki społecznej, a więc wcześniejszych emerytur, rent, świadczeń przedemerytalnych. Z tych ostatnich form pomocy korzystają byli pracownicy PGR, którzy uzyskali statut bezrobotnego, osiągnęli odpowiednio wiek: 50 lat kobiety i 55 lat mężczyźni, przepracowali w PGR co najmniej 10 lat oraz zamieszkują w powiecie, gminie uznanych za zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym. Jest to możliwe dzięki uchwalonej 18 września 2001 r. nowelizacji ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu (Dz. U. Nr 112, poz. 1323).

Wskazując na zachowania pasywne byłych pracowników PGR, należy zwrócić uwagę na powszechną bierność w szukaniu zatrudnienia „na własną rękę” prezentowaną przez tę ludność. Wynika to PRL-owskich przyzwyczajień do tego, że zawsze mieli przygotowany warsztat pracy przez dyrektora PGR, wykonywali określone produkcją czynności, nikt nie wymagał od nich jakiegokolwiek inwencji, dokształcania się. Pracowali w mało skomplikowanych rolnych zawodach przy produkcji (pracownik rolny, owczarz, dojarz, mleczarz) lub w obsłudze gospodarstwa (kierowca, traktorzysta, magazynier).

Dużym problemem i przeszkodą w poszukiwaniu pracy jest demoralizacja i alkoholizm w środowiskach popegeerowskich, brak umiejętności „poruszania się” po rynku pracy oraz utrwalone nawyki roszczeniowe. Bardzo widoczna jest postawa, że „to państwo zlikwidowało PGR, państwo jest wszystkiemu winne, a więc państwo musi znaleźć jakieś rozwiązanie i pomóc”. Istnieje duże poczucie krzywdy, ludzie ci nie rozumieją co stało się po 1989 roku. Wcześniej, gdy byli PGR-y, wszystkim się żyło dobrze, niektórym nawet dostatnio, względnie bezpiecznie, „jakoś to prosperowało”.³⁴ Element roszczeniowy, w postawach bezrobotnych z terenów popegeerowskich i ich rodzin jest w tej sytuacji naturalną kolejną rzeczą. Opinie, że to państwo powinno „załatwić” wszystkie problemy pojawiają się bardzo często, w ich odczuciu „to państwo jest winne, że nie mają nic”, że nie umieją się dostosować do nowej dla

³⁴ Wywiad z E. Tarkowską, *Postawy bezrobotnych na wsi*, „Rynek Pracy” nr 10/1998 r.

nich sytuacji.³⁵ Wraz z postawami roszczeniowymi i związanymi z nimi zniechęceniem i apatią, idą zjawiska patologiczne, jak alkoholizm, kradzieże, demoralizacja.

Alkoholizm jest bardzo poważnym problemem, często problemem numer jeden w wielu rodzinach. Piją całe rodziny, nałóg przechodzi z pokolenia na pokolenie. Spustoszenie spowodowane pićem alkoholu w tych rodzinach jest ogromne, nierzadko stosowana jest przemoc fizyczna wobec członków rodziny.

Rozwiązanie problemu bezrobocia społeczności popegeerowskiej wymaga przede wszystkim uaktywnienia tych ludzi, zmiany ich postaw i poglądów – ta społeczność nie jest w stanie pomóc sobie sama.

2. Działania władz państwowych i lokalnych na rzecz poprawy sytuacji byłych pracowników PGR

Reforma administracyjna państwa, polegająca na powstaniu powiatów oraz przekazaniu części kompetencji samorządom – wykreowała partnera dla programów specjalnych, mających na celu między innymi aktywizację bezrobotnych. Władze lokalne w odniesieniu do problemów osiedli popegeerowskich mają dwa zasadnicze zadania:³⁶

- ograniczyć bezrobocie poprzez tworzenie w ramach własnych i zdobytych środków możliwość zatrudnienia – włączanie mieszkańców osiedli we front robót publicznych i prac interwencyjnych na rzecz gminy, co może dać poczucie przynależności, zrywa ze stereotypem „pegeerowca”, kształtując tożsamość mieszkańca gminy,
- stworzyć bodźce zachęty dla indywidualnych mieszkańców osiedli do podejmowania pracy na własny rachunek – rozwijanie indywidualnej przedsiębiorczości, poprzez proponowanie pożyczek i pomocy w uzyskaniu odpowiedniego kredytu.

Zadania władz samorządowych województwa, powiatu, urzędów pracy oraz administracji rządowej, określone w drodze rozporządzenia przez ministra właściwego do spraw pracy, mają prowadzić do wspólnego celu: zmniejszenia bezrobocia i zatrudnienia jak największej liczby osób poszukujących pracy. Minister Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, zgodnie z przyjętym rozporządzeniem, ustala dla poszczególnych województw kwoty środków Funduszu Pracy, czyli państwowego funduszu celowego, na finansowanie programów na rzecz aktywnego przeciwdziałania bezrobociu. Programy te realizowane są przez Urzędy Pracy na terenie całego kraju.

Do tych programów należy: pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe, szkolenia bezrobotnych, pożyczki dla bezrobotnych i pracodawców, prace interwencyjne, roboty publiczne aktywizacja zawodowa absolwentów oraz udział w programach specjalnych rynku pracy, wspieranych środkami Banku Światowego, Unii Europejskiej i budżetu państwa.

Wśród funduszy unijnych, wspomagających lokalne programy, możemy wymienić:

- **PHARE – Pomoc dla Restrukturyzacji Gospodarek Polski i Węgier** – program, w którym środki otrzymane, od początku 1990 r., zostały wykorzystane na dostosowanie polskiej gospodarki do systemu rynkowego oraz integracji z Unią europejską. Około 6% z całej kwoty funduszy PHARE (61 mln) została przekazana na pomoc dla polskiego rolnictwa. PHARE wspierało proces prywatyzacji byłych PGR, pomogło w określeniu metod pomocy byłym pracownikom PGR w zdobyciu alternatywnych miejsc pracy, głównie przez zachęcanie ich do rozpoczynania własnej działalności gospodarczej. W ramach projektów przekazano: 3 mln EURO na Prywatyzację PGR, 4 mln na Pilotażowy Program Kapitałowy dla byłych PGR, a ponad 8 mln na Doradztwo Rolnicze – w tym szkolenia byłych pracowników PGR.³⁷

³⁵ J.w.

³⁶ E. Tarkowska *Bieda i problemy społeczne w dawnych PGR-ach, ...op.cit.*

³⁶ W. Dzun, *Państwowe gospodarstwa rolne ..op.cit. ... s. 31-32.*

³⁷ www.ecp.wroc.pl, 2003 r.

- **FAPA – Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa** – powstała w 1992 roku, zajmuje się administrowaniem środkami pomocy zagranicznej kierowanej do rolnictwa, obsługuje PHARE, pełniąc rolę jednostki wdrażającej projekty. Finansuje projekty na szczeblu centralnym i regionalnym.³⁸

- **PAOW – Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich Banku Światowego** – jest jednym z pierwszych, które zostały uruchomione w celu rozwoju gospodarczego wsi. Główne cele to: przeciwdziałanie bezrobociu na wsi, umocnienie samorządu lokalnego oraz pomoc w tworzeniu instytucji niezbędnych do wykorzystania przedakcesyjnych i strukturalnych funduszy Unii Europejskiej. Na realizację programu przeznaczono 300 mln USD. Środki pieniężne, w wysokości 120 mln USD, pochodzą z Banku Światowego, resztę pokrywa budżet państwa i budżety samorządów. Zakończenie realizacji programu przewidziane jest na dzień 31 stycznia 2004 r. PAOW skierowany jest do gmin wiejskich, gmin wiejsko-miejskich i gmin miejskich, nie przekraczających 15 tys. mieszkańców. Nadrzędnym celem jest pośrednie i bezpośrednie tworzenie nowych, pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Elementami składowymi Programu są:

- mikropożyczki (10,4% kwoty kredytu) – jako wsparcie mieszkańców obszarów wiejskich w tworzeniu małych przedsiębiorstw oraz wzmocnienie instytucji lokalnych,
- program przekwalifikowań siły roboczej (18,9%) – czyli pomoc bezrobotnym oraz znajdującym się w trudnej sytuacji mieszkańcom wsi w podniesieniu własnych kwalifikacji, pomoc w znalezieniu zatrudnienia na lokalnych rynkach pracy,
- edukacja (11,1%) – podniesienie efektywności systemu edukacyjnego oraz poziomu przygotowania absolwentów szkół podstawowych i gimnazjów.
- pozostałe środki przeznaczone są na poprawę wiejskiej infrastruktury technicznej (47,7%), budowanie potencjału instytucjonalnego administracji lokalnej i regionalnej (8,4%) czy zarządzanie programem (3,5%).

W ramach programu, w pięciu województwach Polski, zostały już uruchomione mikropożyczki. Ekspersi Banku Światowego obliczyli, że w efekcie PAOW powstanie 4 tys. nowych miejsc pracy.³⁹

- **AGROLINIA 2000** – to program pomocy dla polskiej wsi i rolnictwa, finansowany ze spłat kredytów pochodzących ze środków PHARE. Wykonawcą programu jest Fundusz Współpracy, wyspecjalizowana fundacja Skarbu Państwa. AGROLINIA 2000 jest kontynuacją programu „Importowa Linia Kredytowa dla Sektora Rolnego”, który działał w latach 1991-1996 (udzielono ok. 1000 kredytów dla małych i średnich przedsięwzięć, przeszkolono 10 tys. osób). Misją AGROLINII 2000 jest wspieranie przemian na wsi i pomoc mieszkańcom terenów wiejskich w aktywnej adaptacji do warunków gospodarki rynkowej, poprzez:

- linię kredytową na cele inwestycyjne dla małych i średnich przedsięwzięć w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach,
- działania o charakterze szkoleniowym, informacyjnym i organizacyjnym w ramach projektów.

AGROLINIA 2000 współpracuje z wieloma instytucjami i organizacjami pracującymi na rzecz obszarów wiejskich.⁴⁰

- **LEADER** – program ten ma na celu wspomaganie rozwoju obszarów wiejskich, poprzez rozwiązywanie problemów na tych terenach, przy twórczym zaangażowaniu całego spektrum partnerów lokalnych. Innowacyjny charakter programu polega jego działaniu jako katalizatora procesów rozwoju regionalnego, które są inicjowane przez przedstawicieli organizacji i instytucji z różnych sektorów i dziedzin życia społeczności lokalnej. Program LEADER finansowany jest przez Unię Europejską. Obecny (lata 2000-2006) program LE-

³⁸ www.ppr.pl, *Co trzeba wiedzieć o funduszach Unii Europejskiej*, 2003 r.

³⁹ www.ppr.pl, 2003 r.

⁴⁰ www.ppr.pl, 2003r.

ADER+ jest kontynuacją i rozwinięciem programów LEADER (1991-1994) i LEADER II (1994-1999). W ramach tych programów realizowane były różnorodne projekty, np.: tworzenie nowych miejsc pracy, wspieranie małej przedsiębiorczości, ochrona lokalnego dziedzictwa kulturowego, promocja regionu i jego produktów, agroturystyka, kwestie społeczne, itp.⁴¹

- **Program Brytyjskiego Funduszu Know-How** – Program Wspierania Samorządów Lokalnych, działa w Polsce od 1989 r. i łącznie wydał 100 mln GBR. Głównym założeniem programu jest pomoc społecznościom lokalnym w poprawie warunków życia na wsi, poprzez wspieranie procesów restrukturyzacyjnych na obszarach wiejskich, wzmocnienie i rozwój instytucji zajmujących się problematyką wsi i rolnictwa, pomoc wybranym społecznościom wiejskim w identyfikacji i rozwiązywaniu ich problemów.⁴²

Programy specjalne są to wyodrębnione działania w celu promocji zatrudnienia, na rzecz osób zakwalifikowanych, na lokalnych rynkach pracy, do grup ryzyka. Urzędy Pracy inicjowały, bądź współuczestniczyły w realizacji programów finansowanych przez Fundusz Pracy, Bank Światowy lub regionalnych partnerów rynku pracy. Wśród programów specjalnych, realizowanych w 2002 r., przez powiatowe urzędy pracy w województwie warmińsko-mazurskim, są programy, dotyczące bezrobotnej ludności z terenów byłych PGR:⁴³

- **AGRO**, przybierający różne lokalne nazwy – realizowany był przy współpracy z AWRSP, dawał zatrudnienie przez 12 miesięcy bezrobotnym byłym pracownikom PGR, przy odbudowie i konserwacji urządzeń melioracyjnych, remoncie i modernizacji dróg, aktywizując bezrobotnych i tymczasowo poprawiając ich sytuację społeczną i ekonomiczną (np.: „Agro-Bartosz” – 95 bezrobotnych byłych pracowników PGR, „Agro – Liski” – 60 bezrobotnych, „Agro – Bartosz II” – 95 osób bezrobotnych),

- **Program specjalny „Pogranicze”** – realizowany przy współpracy z AWRSP, dawał zatrudnienie, przy naprawie pasa granicznego i cieków wodnych, przez 12 miesięcy, efektem czego było zaktywizowanie bezrobotnych byłych pracowników PGR, przyczyniając się do poprawy ich sytuacji bytowej (np. Program „Pogranicze” w Bartoszycach – 60 bezrobotnych byłych pracowników PGR, „Pogranicze” w Braniewie – 40 osób, „Pogranicze” w Kętrzynie – 39 osób bezrobotnych),

- **Program pilotażowy – szkolenie językowe dla byłych pracowników PGR i członków ich rodzin** – przy współpracy AWRSP i British Lass, przeszkolono w Nidzicy 12 osób, efektem czego było okresowe zatrudnienie 39 osób.

Zaangażowanie lokalnych władz samorządowych w aktywizację zawodową bezrobotnych byłych pracowników PGR-ów i ich rodzin, podejmowanie stosownych decyzji, dobra organizacja „aktywizacyjnych zamierzeń”, systematyczny nadzór nad wykonawstwem, stosowanie zachęt do rozwijania „przedsiębiorczości” przynosi pozytywne rezultaty, rozwija aktywność zawodową i społeczną ludzi uznawanych dotąd za biernych.

Współpraca gmin z Agencją Własności Rolnej Skarbu Państwa (a obecnie Agencją Nieruchomości Rolnych), poprzez możliwości i formy pomocy, jakie daje Agencja na rzecz środowisk popegeerowskich, jest niezbędna i konieczna.

W pierwszym etapie restrukturyzacji szczególne miejsce zajmowało współdziałanie AWRSP z gminami, zmierzające do opracowania programów restrukturyzacyjnych. Obecnie większość gruntów Zasobu WRSP, co zostanie szerzej omówione w następnym podrozdziale, jest już rozdysponowana, co wcale nie oznacza, że ten aspekt współpracy jest już zakończony.

Agencja wraz z władzami lokalnymi obok kontynuacji wielu dotychczasowych zadań podejmuje nowe. Dotyczy to zwłaszcza tych dziedzin, które należą do zadań własnych gminy,

⁴¹ www.ppr.pl, 2003 r.

⁴² www.pirxbis.cofund.org.pl, 2003 r.

⁴³ Wojewódzki Urząd Pracy w Olsztynie, 2003 r.

jak również tych obszarów, które mogą znacznie usprawnić przebieg procesów prywatyzacyjnych. W szczególności dotyczy to takich przedsięwzięć jak:⁴⁴

- opracowanie i aktualizowanie programów restrukturyzacji gospodarstw skarbowych, wchodzących do Zasobu Agencji,
- nieodpłatne przejmowanie niektórych składników mienia Zasobu, w szczególności nieruchomości przeznaczonych na cele infrastrukturalne,
- prowadzenie w imieniu Agencji, na zasadzie zadania zleconego, wydzierżawiania i sprzedaży mniejszych nieruchomości (głównie gruntów byłego PFZ),
- udział w komisjach przetargowych, w przetargach organizowanych przez Agencję,
- współpraca w aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego pod kątem właściwego, docelowego zagospodarowania gruntów Zasobu.

Gminy mogą oczywiście uczestniczyć w procesach transformacji własnościowej, podobnie jak inne podmioty nabywające prawa własności, na ogólnie obowiązujących zasadach (a więc uczestnicząc w przetargach). Z uwagi na fakt, że gminy same nie mogą prowadzić działalności gospodarczej, przypadki takie miały miejsce zazwyczaj wtedy, gdy gmina dążyła do rozwiązania problemów zadłużenia. Zadłużenie to było z reguły skutkiem nie płacenia przez miejscowy ppgr zobowiązań podatkowych. Problem ten rozwiązano zawierając z Agencją transakcję nabycia mienia Zasobu, przy wykorzystaniu potrącenia z tej należności.

3. Działalność Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (obecnie Agencji Nieruchomości Rolnych) na rzecz środowiska byłych pracowników PGR i ich rodzin

Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP) została powołana ustawą z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa. Ustawa była reakcją na głęboki kryzys PGR-ów, który rozpoczął się wcześniej i zaczął gwałtownie narastać w latach 1990-1991. Agencję powołano jako urząd powierniczy, który w imieniu Skarbu Państwa, ale na własny rachunek gospodaruje mieniem PGR-ów.⁴⁵

Zgodnie z art. 6 ww. ustawy:⁴⁶

„Agencja realizuje zadania wynikające z polityki państwa, w szczególności a zakresie:

- 1. tworzenia warunków sprzyjających racjonalnemu wykorzystaniu potencjału produkcyjnego zasobu Skarbu Państwa,*
- 2. restrukturyzacji i prywatyzacji mienia Skarbu Państwa użytkowanego na cele rolnicze,*
- 3. obrotu nieruchomościami i innymi składnikami majątku Skarbu Państwa użytkowanego na cele rolne,*
- 4. administrowania zasobami majątkowymi Skarbu Państwa przeznaczonymi na cele rolne,*
- 5. tworzenie gospodarstw rolnych oraz powiększania już istniejących gospodarstw rodzinnych,*
- 6. zabezpieczania majątku Skarbu Państwa,*
- 7. prowadzenia prac urzędniowo-rolnych na gruntach Skarbu Państwa oraz popierania organizowania na gruntach Skarbu Państwa prywatnych gospodarstw rolnych,*
- 8. tworzenia miejsc pracy w związku z restrukturyzacją państwowej gospodarki rolnej,*
- 9. wspierania działań mających na celu udzielenie pomocy byłym pracownikom państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej i członkom ich rodzin w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych”*

Agencja WRSP do końca 2001 r. przejęła do Zasobu nieruchomości o powierzchni 4700,5 tys. ha. Duża część tych nieruchomości pochodziła z 1 666 byłych ppgr. Wraz z majątkiem Agencja przejęła ok. 192,5 tys. pracowników byłych PGR-ów, a wraz z członkami ich

⁴⁴ www. anr.gov.pl, 2003 r.

⁴⁵ J. Drygalski, *Dlaczego powołano Agencję?*, „Agroprzemiany” nr 2/2002 r.

⁴⁶ www. anr.gov.pl, Warszawa, 2003 r.

rodzin około 1 mln osób. Była to ogromna liczba ludzi, którzy w większości utracili pracę i którzy potrzebowali wsparcia. Przeprowadzona restrukturyzacja gospodarstw musiała się wiązać z dalszym ograniczaniem zatrudnienia. Badanie GUS wykazuje, że najwyższy poziom bezrobocia wśród byłych pracowników sektora publicznego rolnictwa, leśnictwa i łowiectwa miał miejsce w lutym 1994 roku (ok. 99 tys. osób). Na koniec 2001 r. liczba bezrobotnych w tym sektorze wynosiła 25,2 tys. osób.⁴⁷

Według danych Zespołu Aktywizacji Zawodowej przy AWRSP, na koniec 2000 r., w gospodarstwach organizowanych na gruntach Zasobu WRSP pracowało ponad 78 tys. osób, w tym ponad 62 tys. dzierżawców.⁴⁸

Wraz z gruntami Agencja przejęła 333 tys. mieszkań oraz szereg innych obiektów. Rodziny, mieszkające w osiedlach popegeerowskich, zachęczone do wykupu zajmowanych mieszkań i zakładania spółdzielni, do końca 1999 r. wykupiły 80% mieszkań (266,4 tys.) przyjętych do Zasobu Skarbu Państwa. Nabywcy i lokatorzy 26,6% mieszkań, wykupionych od Skarbu Państwa, utworzyli 684 spółdzielnie mieszkaniowe.⁴⁹

Od początku swojego funkcjonowania Agencja przygotowała i zaoferowała do sprzedaży nieruchomości o pow. 2 010 tys. ha, z czego nabywców znalazło blisko 1 114 tys. ha (23,7% powierzchni przejętej do Zasobu). Podpisano 143 tys. umów sprzedaży. Do końca 2001 r. Agencja oddała do dzierżawy 2 508 tys. ha (53% powierzchni przejętej do Zasobu). Zawarto 258 tys. umów dzierżawy. Łącznie zagospodarowano, czyli rozdysponowano, około 85% Zasobu Agencji WRSP.

Działania Agencji były wielokierunkowe, ale te które były skierowane do środowisk popegeerowskich pogrupować można na cztery podstawowe typy:

- I. związane ze statutowymi czynnościami administracyjnymi,
- II. dotyczące mienia przejętego od PGR administrowanego lub wydzierżawionego przez Agencję i materialnego środowiska osiedli,
- III. dotyczące rodzin byłych pracowników PGR, a więc spauperyzowanego środowiska społecznego,
- IV. dotyczące aktywizacji zawodowej mieszkańców osiedli.

Do pierwszej grupy zadań Agencji, czyli zadań związanych ze statutowymi czynnościami należą: zadania związane z administrowaniem budynków, niesprzedanych mieszkań (pobieranie czynszu) albo urządzeń (pobieranie opłaty za ciepło – kotłownie, lub wodę – hydrofornie), wywóz śmieci, nieczystości, itp.

Drugą grupą zadań, dotyczących mienia przejętego od PGR, to działania obejmujące:

- **zachowanie i ochronę miejsc pracy w sprzedawanych bądź wydzierżawianych gospodarstwach rolnych** – podstawową formą rozdysponowania gruntów oraz innych składników mienia jest przetarg. W przetargach na sprzedaż i dzierżawę nieruchomości rolnych Zasobu Agencja stosuje preferencje dla oferentów, którzy deklarują utworzenie nowych stanowisk pracy spośród byłych pracowników PGR-ów oraz utrzymanie na określony czas zatrudnienia. Niektóre przetargi ograniczone były do spółek utworzonych przez pracowników zlikwidowanych ppgr. W zamian za zatrudnienie byłych pracowników PGR Agencja stosuje różne ulgi dla osób, które podejmując działalność na mieniu Zasobu, tworzą nowe miejsca pracy (są to okresowe zwolnienia z czynszu, rozłożenia ceny zakupu na raty, zgoda na finansowanie inwestycji na koszt Agencji),⁵⁰

- **wspieranie rozwoju działalności pozarolniczej małych i średnich przedsiębiorstw (MSP)** – Agencja utworzyła wiele instrumentów finansowych wspierających bezpo-

⁴⁷ Raport z działalności AWRSP z 2001 roku, „Agroprzemiany” nr 10/2002 r.

⁴⁸ K.Szyndler *Pomoc ludziom z byłych PGR-ów*, „Agroprzemiany” nr 2/2002 r.

⁴⁹ E. Psyk-Piotrowska, *Działania Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na rzecz środowisk popegeerowskich w świetle badań*, „Agroprzemiany” nr 1/2001 r.

⁵⁰ A. Kołodziej, *Prywatyzacja komercyjna czy ochrona miejsc pracy?*, „Agroprzemiany” nr 10/2001 r.

średnio tworzenie miejsc pracy w MSP, zarówno przez samych bezrobotnych, jak i innych przedsiębiorców zatrudniających bezrobotnych z byłych terenów ppgr. Są to:

1. **linie kredytowe** na tworzenie miejsc pracy dla byłych pracowników ppgr i ich rodzin w zakresie małej przedsiębiorczości o charakterze pozarolniczym, na terenach wiejskich i miastach do 20 tys. mieszkańców. Linia kredytowa na przedsięwzięcia w zakresie małej przedsiębiorczości finansowana jest ze środków własnych Agencji, a także z Funduszu Pracy (dopłaty do odsetek). Kredyt przeznaczony jest na tworzenie nowych miejsc pracy dla bezrobotnych w wymiarze od 8 do 14 osób, gdzie w strukturze zatrudnienia co najmniej 50% muszą stanowić byli pracownicy ppgr lub członkowie ich rodzin. Oprocentowanie kredytu wynosi ok. 0,6% w gminach zagrożonych szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym,⁵¹

2. **mikropożyczki** – udzielane na okres 5 lat, do łącznej kwoty 500 tys. zł, o bardzo niskim oprocentowaniu (0,7%), a przeznaczone na podejmowanie działalności gospodarczej przez bezrobotnych lub zwrot kosztów tworzenia miejsc pracy dla nich przez podmioty prowadzące działalność gospodarczą z wykorzystaniem mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, a także nabywców tego mienia i Spółki z udziałem Agencji,⁵²

3. **udzielanie przez Agencję poręczeń kredytów i pożyczek** – pod warunkiem przeznaczenia, objętego nimi kredytu, na sfinansowanie przedsięwzięć zapewniających racjonalne zagospodarowanie Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Poręczenie może być też udzielone podmiotom nie związanym z zagospodarowaniem mienia Zasobu, ale tylko wtedy, gdy zaciągane zobowiązanie przeznaczone jest na utworzenie nowych miejsc pracy dla bezrobotnych byłych pracowników PGR, członków ich rodzin lub mieszkańców osiedli popegeerowskich.⁵³ Agencja na przykład udziela poręczenia kredytów utworzonych w wyniku porozumienia z 8 maja 1998 r. pomiędzy Europejskim Funduszem Rozwoju Wsi Polskiej, Agencją Własności Rolnej Skarbu Państwa i ówczesnym Krajowym Urzędem Pracy. Kredyt obejmuje wszystkie tereny wiejskie i miejskie do 10 tys. mieszkańców w rejonach gdzie odbywa się restrukturyzacja państwowej gospodarki rolnej,⁵⁴

4. **refundacje** – uruchomione zostały w kwietniu 2000 r., jako aktywny instrument, wspierający rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich, który pozwala tworzyć miejsca pracy dla bezrobotnych byłych pracowników PGR poza sektorem rolniczym. Pracodawca, który zatrudnił byłych pracowników PGR lub członków ich rodzin, może liczyć na refundację części kosztów wynagrodzenia dla nich (jednorazowo nie więcej jak 10-ciu nowo zatrudnionych pracowników). Miesięcznie refundacja wynosi równowartość 50% kwoty najniższego wynagrodzenia za pracę ogłoszonego przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Refundacja kosztów zatrudnienia bezrobotnych, jako aktywna forma tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem, sprawdziła się. Po roku funkcjonowania, do maja 2001 roku, za jej pomocą utworzono blisko 900 nowych miejsc pracy.⁵⁵

Trzecia grupa zadań stojących przed AWRSP, a dotyczących pomocy socjalnej i materialnej rodzinom byłych pracowników ppgr oraz wspierania edukacji dzieci i młodzieży ze środowisk popegeerowskich, została omówiona w rozdziale „Problem ubóstwa i marginalizacji na terenach popegeerowskich”.

Czwartą grupę zadań, jakie stoją przed Agencją, stanowią działania AWRSP zmierzające do aktywizacji zawodowej bezrobotnych mieszkańców osiedli popegeerowskich, we współpracy z instytucjami i organizacjami zajmującymi się zwalczaniem bezrobocia oraz poprzez udzielanie wsparcia inicjatywom regionalnym i lokalnym w zakresie tworzenia miejsc pracy. Agencja stosuje różnorodne instrumenty oddziaływania na zachowanie istniejących miejsc pracy i tworzenie nowych w procesie przekształceń podległych Agencji:

⁵¹ www. ppr.pl, 2003 r.

⁵² www. ppr.pl, 2003 r.

⁵³ www. ppr.pl, 2003 r.

⁵⁴ www. ecp.wroc.pl, 2000 r.

⁵⁵ J. Polanowski, *Refundacja – po roku funkcjonowania*, „Agroprzemiany” nr 5/2001 r.

- Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa zawarła 6 stycznia 1995 roku z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej, Krajowym Urzędem Pracy oraz Wojewódzkimi i Rejonowymi Urzędami Pracy, porozumienie w sprawie współdziałania w zakresie łagodzenia bezrobocia wśród byłych pracowników PGR. Działania te polegały na: stwarzaniu ułatwień w dostępie do pożyczek z Funduszu Pracy, udział w programach socjalnych przeciwdziałania bezrobociu w oparciu o rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 15 listopada 1995 r. Wśród 300 zatwierdzonych programów lokalnych około 40 dotyczy grupy ryzyka długotrwale bezrobotnych w wyniku likwidacji PGR. Z aktywnych form zwalczania bezrobocia (zwrot składek na ZUS, obniżenia o połowę oprocentowania pożyczek z Funduszu Pracy, refundacje kosztów przyuczenia do zawodu) skorzystało do końca 1998 roku ponad 1200 osób. Lokalne programy specjalne, które były realizowane z udziałem oddziałów terenowych AWRSP, do końca 1998 roku objęły swoim działaniem około 720 bezrobotnych z ppgr,⁵⁶

- AWRSP uczestniczyła w opracowaniu programów przeciwdziałania bezrobociu wiejskiego, które koordynowane było przez rząd i odpowiednie resorty. „Program osłonowo-aktywizacyjny dla byłych pracowników pgr” działał w latach 1995-997, przy dużym udziale oddziałów Terenowych AWRSP. Wraz z reformą samorządową zadania związane z tym programem w następnych latach, 1998-1999, przejęły samorządy wojewódzkie i powiatowe. Program wspierał materialne usamodzielnianie się rodzin byłych pracowników pgr,⁵⁷

- w latach 1996-1999 Agencja uzyskała i rozdysponowała na tworzenie nowych miejsc pracy znaczne środki z bezzwrotnej pomocy Unii Europejskiej. Utworzony z tych środków (ponad 3,8 mln EUR) *Fundusz Aktywizacji Bezrobotnych*, pozwolił wykreować blisko 3600 nowych miejsc pracy i 165 samodzielnych przedsięwzięć gospodarczych. Kontynuacją FAB był tzw. *Fundusz Uzupełniający* w kwocie ok. 1,6 mln zł, którego wykorzystanie umożliwiło utworzenie dodatkowo 420 nowych miejsc pracy,⁵⁸

- dodatkowe miejsca pracy dla bezrobotnych byłych pracowników ppgr, również sezonowe, stwarzały prace związane z prowadzeniem zalesień, melioracji i rozwoju infrastruktury technicznej na nieruchomościach Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, finansowane ze Środków Grupy Obsługi Celów Statutowych,

- w oddziałach terenowych AWRSP realizowano inicjatywy własne pozwalające stworzyć nowe miejsca pracy, organizowano szkolenia dla bezrobotnych w zakresie przedsiębiorczości i zdobywania nowych kwalifikacji. W 1998 r., w szkoleniach organizowanych przez oddziały terenowe AWRSP, samodzielnie lub we współpracy z Fundacją Zaopatrzenia Wsi w Wodę, organizacjami pozarządowymi i Regionalnymi Ośrodkami Usług Spółdzielczych, wzięło udział ponad 1600 osób.⁵⁹

W 2002 r., Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa otrzymała zadanie kompleksowego zagospodarowania majątku państwowego w rolnictwie, zarówno zasobów produkcyjnych (ziemia, trwałe i obrotowy majątek, siła robocza), jak i nieprodukcyjnych (przyrodnicze, kulturowe, socjalne). Agencja jest więc instytucją publiczną – prywatyzującą majątek państwowy, komercyjną – gospodarującą tak aby sfinansować swoje cele statutowe, instytucją powiernictwa społecznego – zarządzającą zasobami kulturalnymi i przyrodniczymi, a także instytucją opieki socjalnej – dającą oparcie byłym pracownikom ppgr.⁶⁰

W dniu 20 grudnia 2002 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz. U. Nr 6 z 22.01.2003 r.), która weszła w życie 6 lutego 2003 r. W nowelizacji wprowadzono m.in. możliwość nieodpłatnego przekazania nieruchomości przez Agencję na rzecz osoby bezrobotnej bez prawa do zasiłku, która

⁵⁶ www .ecp.wroc.pl, 2000 r.

⁵⁷ www .ecp.wroc.pl, 2000 r.

⁵⁸ www .minrol.gov.pl, 2003 r.

⁵⁹ ww .ecp.wroc.pl, 2000 r.

⁶⁰ J. Wilkin, *Wyjątkowa instytucja polskiej transformacji*, „Agroprzemiany” nr 2/2002 r.

przez okres co najmniej 5 lat była pracownikiem ppgr. Przekazanie może dotyczyć gruntów rolnych o powierzchni do 2 ha, przeznaczonych na zalesienie.⁶¹

Po przemianowaniu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na Agencję Nieruchomości Rolnych poszerzono jej zadania ustawowe, dodając w art. 6 ustawy punkty od 10 do 14, a mianowicie:

„10. przekazywanie środków finansowych na rzecz Funduszu Pracy, na realizację programów na rzecz tworzenia miejsc pracy i aktywizację zawodową bezrobotnych, w szczególności absolwentów zamieszkałych na terenach wiejskich oraz małych miast, w kwotach ustalonych w rocznym planie finansowym Zasobu,

11. przekazywanie na polecenie Rady Ministrów środków finansowych na rzecz Agencji Rynku Rolnego,

12. nieodpłatne przekazanie na rzecz byłych pracowników ppgr (bezrobotnych i bez prawa do pobierania zasiłków) nieruchomości o powierzchni do 2 ha pod zalesienie,

13. przekazanie ministrowi właściwemu do spraw Skarbu Państwa akcji i udziałów w spółkach nabytych przez Agencję za mienia Skarbu Państwa wchodzące w skład Zasobu, a także akcji i udziałów przejętych przez Agencję, jako mienie Skarbu Państwa pozostałych po likwidacji ppgr,

14. kształtowanie ustroju rolnego, którego celem jest poprawa struktury obszarowej gospodarstw rolnych, przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji nieruchomości rolnych oraz zapewnienie prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwach rolnych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach.⁶²

Agencja Nieruchomości Rolnych otrzymała uprawnienia pozwalające na sprawowanie kontroli nad rynkiem nieruchomości rolnych i interwencję, w razie potrzeby, poprzez prawo pierwokupu. Tym samym będzie decydować o sposobie i trybie rozdysponowania nabytych w ten sposób gruntów.⁶³

4. Aktywizacja zawodowa ludzi młodych ze środowisk popegeerowskich

Bezrobotna młodzież, pochodząca z rodzin byłych pracowników ppgr, napotyka na wiele trudności w aktywizacji zawodowej. Najbardziej dostępną, choć ciężką i mało dochodową, formą zarobkowania, najczęściej sezonowego, jest najmowanie się u rolników do prac polowych. Coraz częściej młodzież ze środowisk popegeerowskich, leżących na terenach turystycznych, zatrudnia się, w sezonie letnim, do pomocy związanej z obsługą turystów – w gastronomii i hotelarstwie. Wiąże się to z pewną kreatywnością młodych ludzi, którzy muszą wyjść poza znane sobie otoczenie i bezpośrednio u pracodawców lub poprzez ogłoszenia, szukać pracy.

Młodzi ludzie poszukują często pracy poprzez tzw. znajomości, czyli kontakty osobiste z potencjalnym pracodawcą, u którego zatrudniony jest już członek rodziny lub znajomy poszukującego pracy.⁶⁴

Kolejną strategią w poszukiwaniu pracy jest migracja do miasta, najbliższego bądź większego (często do Warszawy, Poznania, Trójmiasta), a nawet podróż za granicę. Migracje na terenie kraju są coraz powszechniejszym zjawiskiem wśród młodzieży z terenów popegeerowskich, choć ich realizacja napotyka na znaczne bariery. Konieczność dojazdów do pracy, a także próba przeniesienia się do większego miasta na stałe i wynajęcie tam stancji, wiążą się z dodatkowymi kosztami i automatycznie czynią pracę mniej opłacalną (w opinii ewentualnych pracobiorców).

⁶¹ J. Marczak *Zmiany w przepisach prawnych regulujących funkcjonowanie AWRSP, „Agroprzemiany” nr 1/2003 r.*

⁶² www.anr.gov.pl, 2003 r.

⁶³ J. w.

⁶⁴ G. Kapelko, *Młodzież z byłych PGR-ów. Praca – zawód – kariera.*, „Agroprzemiany” nr 5/2002 r.

Migracja za granicę, najczęściej krótkotrwała do momentu wygaśnięcia ważności wizy, jest drogą doraźnego, ale jednak skutecznego rozwiązania problemu braku pracy. Taki wyjazd najczęściej jest obliczony na jednorazowe uzupełnienie budżetu rodzinnego lub uzyskania środków na konkretny cel (studia, zakup np. samochodu, remont mieszkania).

Strategie samodzielnego poszukiwania pracy dotyczą najczęściej jednostek najbardziej przedsiębiorczych i aktywnych wśród młodzieży popegeerowskiej. Dlatego bardzo ważne są rządowe programy pomocy we współpracy z samorządami i organizacjami pozarządowymi, które zaktywizować mogą i tych mniej przedsiębiorczych. Niezbędne było wypracowanie takich rozwiązań prawnych i zachęt ekonomicznych, które ułatwiłyby zatrudnianie absolwentów oraz podejmowanie, przez nich samych, działalności na własny rachunek. Preferencje dla absolwentów mieszkających w gminach uznanych za zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym, wprowadziła ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu. Bezrobotnemu na tych terenach, który po ustaniu statusu absolwenta, podejmuje dalszą naukę przysługuje stypendium w wysokości 60% kwoty zasiłku dla bezrobotnych, przez okres 12 miesięcy.

Z kolei ustawa z dnia 18 września 2001 roku o ułatwieniu zatrudnienia absolwentom szkół zawiera rozwiązanie umożliwiające dofinansowanie składek na ubezpieczenie wypadkowe i rentowe absolwentom zamieszkałym w rejonach uznanych za zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym, a podejmującym samodzielną działalność gospodarczą, a także pracodawcom, którzy zatrudniają tych absolwentów.⁶⁵

Ustawa z dnia 23 maja 2002 r. o zmianie ustawy o ułatwieniu zatrudnienia absolwentom szkół (Dz. U. Nr 112 poz. 975) wprowadza dodatkowe możliwości zwolnienia absolwenta, który podjął działalność gospodarczą z obowiązku opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne.⁶⁶ Wszystkie zadania wynikające z ustaw realizowane są na terenie powiatów i gmin, przez właściwe urzędy pracy, w ramach porozumienia z 28 marca 2002 r.

Z kolei projekt „Zielone miejsca pracy”⁶⁷ jest skierowany do bezrobotnych absolwentów i członków rodzin pracowników byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej, uczniów szkół o kierunkach związanych z gospodarką leśną i rolną. Celem projektu jest zwiększenie szans zatrudnienia dla bezrobotnych absolwentów przez zdobycie doświadczenia zawodowego i dodatkowych umiejętności. Te cenne umiejętności uzyskuje się podczas lub w ramach innych form subsydiowanego zatrudnienia przy pracach związanych z ochroną środowiska. W roku 2002 do udziału w stażach zgłosiło się około 800 osób, najwięcej w zachodnio-pomorskim (126 osób), wielkopolskim (120 osób) i na Podkarpaciu (94 osoby).⁶⁸

Na mocy wyżej powoływanej ustawy, z dnia 14 grudnia 1994 roku o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, zadania w zakresie zatrudnienia wykonują także ochotnicze hufce pracy (OHP), państwowe jednostki organizacyjne sektora finansów publicznych, nadzorowane przez Ministra Pracy i Polityki Społecznej. Ochotnicze hufce pracy współdziałają z jednostkami samorządu terytorialnego realizując zadania w zakresie kształcenia, doksztalcania, zatrudniania i wychowania młodzieży.

Z myślą o młodych ludziach w wieku 18 – 24 lata, bezrobotnych, bez zawodu, ze szczególnym uwzględnieniem osób zamieszkałych tereny wiejskie i popegeerowskie, zwłaszcza w rejonach zagrożonych szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym, został stworzony program „Szansa 18/24”. Celem programu jest zwiększenie szans na zatrudnienie bezrobotnej młodzieży, poprzez szkolenie zawodowe skorelowane potrzebami rynku pracy. Program przewidziany jest na lata 2002-2005, a partnerem w projekcie obok jednostek samorządu terytorialnego, wojewódzkich i powiatowych urzędów pracy, stowarzyszeń i instytucji zajmu-

⁶⁵ www.mpips.gor.pl, 2003 r.

⁶⁶ www.mpips.gor.pl, 2003 r.

⁶⁷ Realizowany przez Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Ochrony Środowiska wraz z Dyrekcją Generalną Lasów Państwowych, a także Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa.

⁶⁸ www.mpips.gor.pl, 2003 r.

jących się pomocą społeczną jest także Agencja Nieruchomości Rolnych. Współpraca z Agencją polega na rekrutacji przez Agencję młodzieży z terenów wiejskich i popegeerowskich i wytyczaniu kierunków kształcenia zawodowego i preorientacji zawodowej.⁶⁹

Następnym programem, realizowanym przez OHP, jest AGROSTART OHP – przedsięwzięcie programowe na rzecz aktywizacji zawodowej i promocji przedsiębiorczości w środowisku młodzieży wiejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem młodych ludzi z terenów popegeerowskich. Zadania przewidziane są na lata 2002-2005.

W przyszłości można też będzie liczyć na środki z Europejskiego Funduszu Społecznego – najważniejszego instrumentu Unii Europejskiej w zakresie przeciwdziałania bezrobociu i rozwoju zasobów ludzkich – który wśród swoich priorytetów i obszarów wsparcia ma także wspieranie aktywności zawodowej młodzieży z terenów wiejskich, w ramach narodowych programów rynku pracy.

5. Przyszłość wsi popegeerowskiej w opinii mieszkańców osiedli popegeerowskich: absorpcja czy marginalizacja

Nakreślony obraz sytuacji życiowej mieszkańców osiedli popegeerowskich nie budzi optymizmu. Stan w jakim aktualnie znajdują się byli pracownicy PGR i ich rodziny jest wynikiem systematycznego pogarszania się ich sytuacji życiowej. Oni bez wątplenia należą do przegranych okresu transformacji.

W przeprowadzonych w 1998 r. badaniach, w 10 celowo wybranych osiedlach popegeerowskich (badania te zostały wykonane przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, na zlecenie AWRSP w 10 osiedlach popegeerowskich zlokalizowanych na terenach 3 dzisiejszych województw: warmińsko-mazurskiego, pomorskiego i zachodniopomorskiego), ponad 40% respondentów stwierdza, że w porównaniu z rokiem 1990 ich sytuacja pogorszyła się, a tylko 12% wskazuje na poprawę swojej sytuacji, dla ponad 16 nie uległa ona zmianie.

Różna jest oczywiście struktura odpowiedzi, w zależności od grupy do której się zaliczają mieszkańcy osiedli:⁷⁰ najgorzej swoją sytuację oceniają bezrobotni (90% z tej grupy twierdzi, że ich sytuacja pogorszyła się), emeryci i renciści (69% ocenia swoją sytuację pesymistycznie), następnie pracownicy najemni (61%), a jedynie pracujący na własny rachunek oceniają swoją sytuację optymistycznie (44% twierdzi, że sytuacja poprawiła się, a 20%, że się pogorszyła).⁷¹

Prognozy na przyszłość też są bardzo pesymistycznie oceniane przez środowisko popegeerowskie. Szansy na poprawę swojej sytuacji nie widzi 2/3 badanych, z tego jeszcze 16% twierdzi, że „sytuacja się tylko pogorszy”. Tylko 24% rodzin liczy na jakąkolwiek poprawę. Tu także pracujący na własny rachunek wykazują największy optymizm, a najwięcej osób o postawach pesymistycznych jest w grupie bezrobotnych oraz emerytów i rencistów.

Coraz częściej określeniem, stosowanym w odniesieniu do mieszkańców osiedli popegeerowskich, jest marginalizacja, czy wykluczenie. Marginalizacja jest nie tylko procesem wyłączenia, ale także pewnego przystosowania się do życia w marginalnych warunkach. Grupy zmarginalizowane nie współtworzą, w znacznym stopniu, postępu gospodarczego i cywilizacyjnego, a także nie są w stanie korzystać z jego owoców.

„Postkolektywistyczna” bieda i bezrobocie są zjawiskami przestrzennie zlokalizowanymi, co – przy istnieniu mechanizmu samo reprodukcji – może doprowadzić do powstania „postkolektywistycznych gett”, skazanych na zapomnienie. Istniejące w tych środowiskach ubóstwo jest nie tylko ubóstwem ekonomicznym ale i ubóstwem kulturowym, co przejawia się w tzw. konsumpcji kulturalnej, obyczajowości, zachowaniu społecznym i politycznym.

Marginalizacja jest na pewno realnym zagrożeniem na terenach popegeerowskich, w niektórych osiedlach, rodzinach, jednostkach jest już nawet faktem. Ale nie wydaje się, aby

⁶⁹ www.ohp.pl, 2003 r.

⁷⁰ M. Halamska, *Procesy marginalizacji na wsi popegeerowskiej*, „Wieś i Rolnictwo” nr 2/1999 r.

⁷¹ M. Halamska, *Społeczne problemy osiedli popegeerowskich*, „Agroprzemiany” nr 12/1998 r.

na marginalizację skazane były wszystkie środowiska. Także tu mieszkają ludzie, którzy pracują, są wykształceni, zaradni.

Proces transformacji scentralizowanej gospodarki państwowej w gospodarkę rynkową, który rozpoczął się w 1990 r., spowodował przejęcie ziemi, które uprawiały państwowe gospodarstwa rolne, przez nowych gospodarzy. Typowy przedstawiciel nowych gospodarzy dawnych PGR to człowiek stosunkowo młody (w wieku 34 – 44 lat), mający wykształcenie wyższe, często rolnicze, z odpowiednimi kwalifikacjami, pochodzący ze wsi lub małego miasteczka, z rodziny rolniczej, w większości żonaty z osobą aktywną zawodowo (nauczycielką, rolniczką, ekonomistką itp.). Nowy gospodarz terenów popegeerowskich szybko się uczy reguł gry rynkowej, stale dokształca się na różnych kursach, stażach, także zagranicznych, zna dobrze wieś, pracę w rolnictwie, w środowiskach wiejskich jest „zakorzeniony”. Ma poczucie awansu materialnego i zawodowego.⁷²

Gospodarstwa przejęte przez nowych gospodarzy przeciętnie mają od 50 ha, a więc są to duże gospodarstwa w stosunku chociażby do typowych gospodarstw indywidualnych, ale wyraźnie mniejsze niż rozmiary dawnych PGR. Największe gospodarstwa prowadzone są przez jednoosobowe spółki AWRSP (średnio 2,5 tys. ha) i administratorów (średnio 1,7 tys. ha). Nieco mniejsze są gospodarstwa prowadzone przez spółki pracownicze. Najmniejsze są gospodarstwa prowadzone przez dzierżawców i właścicieli (średnio około 400 ha).

Nowych gospodarzy dawnych PGR możemy podzielić na kilka kategorii⁷³:

- **rekrutujący się z dawnej kadry PGR** (dawni dyrektorzy, zastępcy dyrektorów, kierownicy zakładów, główni technologzy) – stanowią ok. 60% wszystkich nowych gospodarzy. Większość z nich jest dzierżawcami swoich gospodarstw, co piąty administruje nimi, co dziesiąty jest prezesem spółki pracowniczej i tylko niewielu stało się pełnoprawnymi właścicielami gospodarstw. Kadra postpegeerowska przejmowała gospodarstwa najlepsze pod względem wielkości, klasy ziemi, nawożenia i plonów,

- **rolnicy indywidualni** – przedstawiciele tej grupy to najczęściej dzierżawcy i właściciele (nie podejmujący takich funkcji jak tymczasowi zarządcy, prezesi spółek, czasami bardzo sporadycznie podejmują się funkcji administratorów). Oni przejmowali najczęściej gospodarstwa w gorszym stanie i borykali się z wieloma trudnościami, ponosząc dodatkowe koszty finansowe,

- **przedsiębiorcy** – oni najczęściej są dzisiaj dzierżawcami i właścicielami (tak jak rolnicy nie pełnią roli administratorów, tymczasowych zarządców). Prowadzenie gospodarstwa rolnego przedsiębiorcy kontynuowali razem z działalnością gospodarczą,

- **tzw. specjaliści nietechniczni** – stanowią niewielką, ale bardzo specyficzną grupę, są tu prawnicy, nauczyciele, ekonomiści, historycy, przedstawiciele zawodów artystycznych, itd. Oni, podobnie jak rolnicy, najczęściej zostawali dzierżawcami lub właścicielami, zatrudniając do prowadzenia gospodarstwa profesjonalnych zarządców, a zakupioną ziemię traktując jako lokatę kapitału, obiekt turystyczny lub wiejską siedzibę dla rodziny.

Głównymi motywacjami, którymi kierowali się nowi gospodarze, to – rolnicy, przedsiębiorcy i specjaliści, rzadziej dawna kadra kierownicza PGR (z tej grupy tylko dzisiejsi dzierżawcy) – dążenie do uzyskania własności, dające im poczucie awansu społecznego. Zamiłowanie do rolnictwa to domena rolników, najmniej przedsiębiorców. Rozpatrując ich wykształcenie rolnicze, to najwyższy profesjonalizm prezentuje dawna kadra PGR, natomiast najniższy – przedsiębiorcy. Dawna kadra PGR posiada ogólnie (niezależnie od kierunku) najwyższy poziom wykształcenia, następną grupą są w kolejności przedsiębiorcy, specjaliści i na końcu rolnicy.

⁷² B. Fedyszak -Radziejewska, K. Łapińska-Tyszka, B. Perepeczko, *Nowi gospodarze dawnych PGR. Socjologiczny portret nowej elity producentów rolnych.*, „Wieś i Rolnictwo” nr 2/1999 r., s. 50-51.

⁷³ B. Fedyszak-Radziejewska, K. Łapińska-Tyszka, B. Perepeczko, *Socjologiczny portret nowej elity producentów rolnych, ... op. cit.*, 1999 r.

Przyszłość młodzieży popegeerowskiej jest nierozzerwalnie związana z planami perspektywicznymi gmin, które stoją przed dylematem utrzymania równowagi między rozwiązaniem problemu i zapobieganiem bezrobociu a rozwojem własnej społeczności. Gmina będzie musiała określić czy zależy jej na związaniu młodzieży ze wsią obecnie i w przyszłości, czy zaakceptuje migrację młodzieży do większych miast. W obydwu sytuacjach gmina musi znaleźć mechanizmy i instrumenty służące rozwiązaniu problemu młodzieży z terenów popegeerowskich.⁷⁴

Poprawa sytuacji młodzieży z osiedli popegeerowskich, wyrównanie warunków czy ułatwienie ich startu edukacyjnego, zawodowego wymaga wielu zmian i nakładów finansowych, które na pewno przekraczają możliwości ich rodzin, ale i możliwości gminy. Konieczna jest więc pomoc z zewnątrz: ze strony państwa, agend rządowych, instytucji i funduszy pomocowych oraz pozarządowych organizacji.

W 2000 r. przeprowadzono, w kilku byłych osiedlach popegeerowskich województwa warmińsko-mazurskiego, badania dotyczące planów i dążeń życiowych młodzieży z tych terenów. Badania te wykazały, że dążenia i cele życiowe młodzieży z byłych PGR koncentrują się wokół takich wartości jak (w kolejności): życie i szczęście w rodzinie – udana rodzina i dzieci, zdrowie, przyjaźń i miłość, spokojne życie, ciekawa i zgodna z zainteresowaniami praca, dobrobyt materialny i zdobycie majątku, kariera zawodowa i życie religijne.

Najmniej ważne dla młodych ludzi z terenów byłych PGR były (w kolejności): udział we władzach gospodarczych i politycznych, praca społeczna, osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej, wyjazd za granicę w celach zarobkowych oraz rozrywki i życie towarzyskie. Jak wiadać dla młodzieży popegeerowskiej szczególne znaczenie ma poczucie życiowego bezpieczeństwa, kojarzące się z modelem życia w domowym zaciszu.

Badania powyższe są potwierdzeniem badań, przeprowadzonych przez CBOS cyklicznie, w latach 1994, 1996, 1998 – które wykazały, że stale wzrasta odsetek młodych osób, dla których udane życie rodzinne to najważniejszy cel życiowy, wyprzedzający nawet, również dość silne, dążenie do zrobienia kariery zawodowej.⁷⁵

Plany młodzieży z byłych PGR na najbliższą przyszłość są typowe dla wszystkich młodych ludzi w Polsce. Większość młodzieży z tych osiedli w najbliższym czasie planuje podjąć pracę. Część chce się dalej uczyć. Wartość dalszego kształcenia częściej cenią młodzi mężczyźni. Natomiast młode kobiety, częściej niż mężczyźni, przejawiają dążenie do wychowywania dzieci i zapewnienia im dobrej przyszłości. Wielu zamierza zdobyć mieszkanie na własność, bądź to przez wykup lokalu, w którym mieszka, bądź rzadziej, przez kupno w sąsiednim mieście lub innym miejscu. Niektórzy planują wyjazd za granicę, nie na stałe, zwykle w celach zarobkowych dla polepszenia sytuacji materialnej rodziny. Niewielu planuje zawarcie związku małżeńskiego. Wypływa to najprawdopodobniej z niskiej oceny swoich możliwości materialno-bytowych, niezbędnych do założenia rodziny.

Młodzież popegeerowska żyje niezaprzeczalnie w swoistych, wiejskich enklawach ubóstwa i marginalizacji. Dlatego też dążenia życiowe młodego pokolenia, zamieszkującego osiedla popegeerowskie, są minimalistyczne i wiążą się głównie z pragnieniem stabilizacji życiowej, w niewielkim stopniu interesując się problematyką polityczną i społeczną aktywnością. W dążeniach życiowych tych młodych ludzi dominuje tendencja pro rodzinną (życie rodzinne, zdrowie, miłość, przyjaźń). Plany życiowe ściśle się wiążą z tymi wymienionymi wartościami. Młodzież z terenów popegeerowskich, powielając postawy rodziców, oczekuje od państwa zapewnienia pracy i mieszkania.

Należy mieć jednak nadzieję, że młode pokolenie popegeerowskie będzie umiało pójść inną niż ich rodzice drogą, że nauczy się otwartości na zmiany, a przede wszystkim, że uwierzy we własne możliwości. Jest przecież już teraz odsetek osób aktywnych, które zdobywają

⁷⁴ E. Tarkowska, K. Korzeniowska, *Młodzież z byłych PGR. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002 r.

⁷⁵ Badania CBOS, *Młodzież 98. Plany, dążenia i aspiracje życiowe młodzieży*, Warszawa 1998 r.

bądź zdobyły wyższe wykształcenie. Konieczna jest współpraca na większą niż dotychczas skalę podmiotów, które mogą pomóc młodym, zdolnym osobom.

III. Podsumowanie

Sytuacja byłych pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych i członków ich rodzin jest bardzo złożona. Aktualne jest pytanie, w jakim stopniu udało im się przystosować do nowej, zupełnie innej dla nich sytuacji. Ludność ta doświadcza szczególnych trudności z podjęciem nowego zatrudnienia z powodu izolacji osiedli popeegeeerskich, trudności komunikacyjnych, ale przede wszystkim z powodu niskiego wykształcenia i żadnych lub małych kwalifikacji zawodowych.

W związku z tym, bezrobocie postpeegeeerskie, dotykające całe rodziny, a w sposób szczególny także młodzież, ma już często charakter długotrwały, a nawet chroniczny. Stało się ono problemem społecznym, wykraczającym daleko poza problem bezrobocia lokalnego.

Z brakiem zatrudnienia nierozzerwalnie związane jest pogorszenie warunków życia. Ubóstwo w środowiskach popeegeeerskich jest nie tylko ubóstwem ekonomicznym, także kulturowym, co przejawia się w tzw. konsumpcji kulturalnej, obyczajowości, zachowaniach społecznych i politycznych.

Postkolektywistyczna bieda i bezrobocie, ze względu na przestrzenną izolację, szybko mogą prowadzić do powstawania swoistych gett wiejskich. W obecnej sytuacji zbiorowość mieszkańców osiedli popeegeeerskich zaczyna już spełniać kryteria, które pozwalają zaliczyć je do tzw. *underclass* (podklasy). Kryteriami tymi są: nasilone bezrobocie, utrzymywanie się z zasiłków (głównie pomocy społecznej), ubóstwo rodzin, brak możliwości i aspiracji edukacyjnych, nasilone występowanie niekorzystnych zjawisk, jak alkoholizm, przemoc w rodzinie oraz inne patologie społeczne.

W niektórych środowiskach popeegeeerskich zjawisko marginalizacji czy wykluczenia stało się już faktem. Zdecydowana mniejszość z byłych pracowników PGR-ów potrafiła odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Część z nich znalazła zatrudnienie rolnicze u nowych gospodarzy dawnych PGR lub u innych pracodawców. Niektórzy sami zostali nowymi gospodarzami lub rozpoczęli własną działalność pozarolniczą.

Tym, którzy sami nie umieją sobie pomóc, pomagają organizacje rządowe, samorządowe i pozarządowe. Oferowane formy pomocy są jeszcze niewystarczające i nie docierają do wszystkich potrzebujących. Szczególna uwaga poświęcona jest działaniom na rzecz edukacji dzieci i młodzieży ze środowisk popeegeeerskich. Nie należy doprowadzać do sytuacji, aby dzieci odtwarzały wzór życia bez pracy, aby dochodziło do „dziedziczenia” bezrobocia i biedy. Przyznawanie stypendiów, finansowanie pobytu w internatach, zakup biletów miesięcznych na dojazdy do szkół, itp. – są to tylko niektóre z form pomocy.

Przyszłość młodzieży popeegeeerskiej jest nierozzerwalnie związana z planami lokalnych władz, dążących do zagospodarowania terenów popeegeeerskich. Możliwość nasilonej migracji do miast wydaje się bardzo ograniczona, dlatego też pozostaje konieczność tworzenia miejsc pracy na wsi w sektorach poza rolnictwem lub w powiązaniu z nim, a więc w agroturystyce, produkcji zdrowej żywności, rekreacji. Należy mieć nadzieję, że młode pokolenie będzie umiało samo zadbać o swój byt, że dobrze skorzysta z oferowanej pomocy.

Należy także założyć, że integracja z Unią Europejską, w przededniu której jesteśmy, przyniesie spodziewaną poprawę sytuacji ludności zamieszkałej na terenach popeegeeerskich. Korzyścią z integracji będzie objęcie polskiego sektora rolnego Wspólną Polityką Rolną (której jednym z priorytetowych celów jest zapewnienie ludności wiejskiej godziwych warunków bytu) oraz wynikający z niej dostęp do funduszy unijnych. Należy liczyć, że zaowocuje to poprawą efektywności gospodarstw popeegeeerskich i poprawą warunków życia zamieszkującej te tereny ludności. Konieczne jest jednak przyjęcie takich rozwiązań, aby proces transformacji gospodarki rolnej, był jak najmniej bolesny dla tej części społeczeństwa.

Wykorzystana literatura

1. Badania CBOS, *Młodzież 98. Plany, dążenia i aspiracje życiowe młodzieży*, Warszawa 1998 r.
2. J. Czapliński, *Uziemianie polskiej duszy*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 3/1994.
3. E. Czapka, *Strategia radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez mieszkańców osiedli pegeerowskich*, „Polityka Społeczna” nr 8/2001.
4. J. Drygalski, *Dlaczego powołano Agencję?*, „Agroprzemiany” nr 2/2002 r.
5. W. Dzun, *Państwowe gospodarstwa rolne w latach 1990-2001*, „Agroprzemiany” nr 12/2002 r.
6. B. Fedyszak-Radziejewska, K. Łapińska-Tyszka, B. Perepeczko, *Nowi gospodarze dawnych PGR. Socjologiczny portret nowej elity producentów rolnych*, „Wieś i Rolnictwo” nr 2/1999 r.
7. M. Halamska, *Procesy marginalizacji na wsi popegeerowskiej*, „Wieś i Rolnictwo” nr 2/1999 r.
8. M. Halamska, *Społeczne problemy osiedli popegeerowskich*, „Agroprzemiany” nr 12/1998 r.
9. M. Halamska, *Dekolektywizacja rolnictwa w Europie Środkowej i jej społeczne konsekwencje*, Warszawa IRWiR PAN 1998 r.
10. M. Kabaj, *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000 r.
11. G. Kapelko, *Młodzież z byłych PGR-ów. Praca – zawód – kariera*, „Agroprzemiany” nr 5/2002 r.
12. A. Kołodziej, *Prywatyzacja komercyjna czy ochrona miejsc pracy?*, „Agroprzemiany” nr 10/2001 r.
13. R. Lasmanowicz, H. Lelusz, *Sytuacja materialna a kondycja psychiczna bezrobotnych Warmii i Mazur w świetle przeprowadzonych badań*, Środowiska popegeerowskie – diagnoza stanu, Olsztyn UWM 2001 r.
14. B. Mosek, *Socjologiczne aspekty bezrobocia*, „Polityka Społeczna” nr 1/2002 r.
15. E. Niedzielski, *Marginalizacja środowiska popegeerowskiego – przejściowe zjawisko czy trwały proces*. Środowisko popegeerowskie – diagnoza stanu, Olsztyn UWM 2001 r.
16. B. Perepeczko, *Ubóstwo chłopskie a popegeerowskie – źródła i sposoby radzenia sobie z nimi*, Środowiska popegeerowskie – diagnoza stanu, Olsztyn UWM 2001 r.
17. J. Polanowski, *Refundacja – po roku funkcjonowania*, „Agroprzemiany” nr 5/2001 r.
18. E. Psyk-Piotrowska, *Działania Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na rzecz środowisk popegeerowskich w świetle badań*, „Agroprzemiany” nr 1/2001 r.
19. E. Psyk-Piotrowska, *Pauperyzacja ubóstwa czy marginalizacja środowisk popegeerowskich*, w: Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno – gospodarczych w Polsce. Socjologiczne, polityczne i ekonomiczne aspekty problemu, Poznań 2001 r.
20. *Raport z działalności AWRSP z 2001 roku*, „Agroprzemiany” nr 10/2002 r.
21. J. Rzeszutek, Z. Komar, *Pomoc środowiskom byłych PGR*, „Agroprzemiany” nr 1/2002 r.
22. J. Sikora, *Położenie społeczno-ekonomiczne mieszkańców wsi popegeerowskiej (wyniki badań)*, w: Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce. Socjologiczne, polityczne i ekonomiczne aspekty problemu, Poznań 2001 r.
23. K. Szyndler, *Stypendia AWRSP dla młodzieży*, „Agroprzemiany” nr 1/2000 r.
24. K. Szyndler, *Pomoc ludziom z byłych PGR-ów*, „Agroprzemiany” nr 2/2002 r.
25. *Sytuacja gospodarcza gospodarstw domowych w 2002 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 2003 r.
26. E. Tarkowska, *Bieda i problemy społeczne w dawnych PGR-ach*, „Polis” nr 33/34, 2000 r.
27. E. Tarkowska, K. Korzeniowska, *Młodzież z byłych PGR. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002 r.
27. *Warunki życia ludności w 2000 r.* GUS, Warszawa 2001 r.
28. Wywiad z E. Tarkowską, *Postawy bezrobotnych na wsi*, „Rynek Pracy” nr 10/1998 r.